

Presentasjon av høringen av saken Justering av hovedgudstjenesten og alminnelige bestemmelser

Vedlegg til KR sak 47/18 Hovedgudstjenesten

NB! Det presiseres at konklusjonene i dette høringssammendraget ikke er identisk med selve liturgiforslaget som legges fram for Kirkerådet i januar 2019

Kort sammendrag

Saken ble sendt på høring 10. januar 2018 med høringsfrist 10. april. I tillegg til de ordinære høringsinstansene ble alle menighetene «invitert til å gi høringssvar». 180 menigheter har besvart høringen og Kirkerådet har mottatt i alt 240 høringssvar. I dette saksdokumentet gis et fyldig sammendrag av sentrale punkter i høringssvarene og forslag til justeringer i lys av disse svarene. Dokumentet forelå som saksdokument til møtet i Nemnd for gudstjenesteliv i mai 2018, men er blitt bearbeidet i tråd med liturgiforslaget som fremmes for Kirkerådet september 2018.

Det følger først (side 1 – 3) en kortfattet sammenfatning av hovedpunktene i dokumentet:

Høringstema 1 handlet om hvordan gudstjenestereformen har fungert i menighetene. Mange svarer utførlig om dette. Av de gode sidene ved reformen trekkes følgende fram:

- menigheten har fått sterkere eierskap til gudstjenesten
- menigheten har fått større liturgisk bevissthet
- flere involveres som medliturger
- flere deltar i nattverden
- de er glade for at liturgien kan tilpasses menighetene
- de har gode erfaringer med starten på gudstjenesten (informasjon, stillhet, lystenning)
- en bedre dramatisk flyt i gudstjenesten
- mer alminnelig og forståelig språk i liturgien
- større liturgisk tilhørighet til den økumeniske familie

Av dårlige sider ved reformen fremheves følgende:

- prosessen har vært arbeidskrevende,

- ordningen har medført vanskeligheter for vikarprester og vikarorganister
- reformen synes ikke å ta hensyn til forskjellen mellom store og små menigheter
- menighetene er blitt litt mer fremmede for hverandre
- flere etterlyser ferdige, utskrevne liturgier, særlig familiegudstjeneste
- reformen har skapt usikkerhet og uro
- en har blitt avhengig av å ha et gudstjenesteprogram å dele ut til menigheten
- variantene av liturgisk musikk og andre ledd har skapt fremmedfølelse
- det har vært for mange alternativer for menighetssvar

I høringen foreslås det flere innstramminger av valgfrie ledd. Flere menigheter og andre høringsinstanser mener at det ikke er nødvendig med disse innstramminger. Samtidig ønsker mange at gudstjenesten skal bli mer gjenkjennelig fra menighet til menighet.

Høringstema 2 handler om behovet for å justere prosedyren for hvordan menighetens lokale grunnordning blir godkjent. Flere ønsker en enklere prosedyre for godkjenning med delegasjon til prostene, men fremhever at biskopen fortsatt må ha en sentral rolle overfor menighetenes gudstjenesteliv. Mange ønsker også en bestemmelse om at biskopen i særlige tilfelle kan samtykke i et opplegg av søndagens gudstjeneste som avviker fra gjeldende ordning. Dette siste anbefales. Dessuten foreslås det at godkjenningsrutinene forenkles, slik at lokal grunnordning *oversendes* til biskopen, men det er bare avvik det eventuelt søkes om.

Høringstema 3 handler om justeringer i Hoveddel I: Samling (ledd 1 - 8).

Mange mener at det ikke skal være obligatorisk at menigheten står under første og siste salme i gudstjenesten, mens andre anbefaler dette. Det foreslås at «*som hovedregel* står menigheten...». Det er god støtte for at leddet Kyrie endres til å bli et obligatorisk ledd i alle hovedgudstjenester, da det også fungerer godt for barn.

Et flertall støtter forslaget om at *Samlingsbønnen* endres til å bli et valgfritt ledd, og ikke obligatorisk. Samtidig fremhever mange at de har svært gode erfaringer med samlingsbønnen, og vil fortsette med denne.

Forslaget om å gjøre *Dagens bønn* obligatorisk, avvises av et klart flertall, men mange fremhever at den hører med når gudstjenesten feires som høymesse. Å ha både samlingsbønn og dagens bønn i samme gudstjeneste, mener mange blir for mye og gjør samlingsdelen tung. Det foreslås at Dagens bønn blir obligatorisk, og at det skal bes minst én bønn mellom Hilsen og Kyrie, enten samlingsbønn eller syndsbekjennelse eller begge. Kyrie foreslås som obligatorisk i alle hovedgudstjenester.

Flere ønsker å ta inn igjen syndsbekjennelsen fra 1977. Det foreslås å ha en rubrikk som sier at det også er mulig å be denne syndsbekjennelsen. To av forslagene til syndsbekjennelse i høringen er revidert i lys av høringen. Det er svært ulike meninger

om den foreslåtte innledningen til syndsbekjennelsen (Guds barmhjertig het er stor). I stedet for denne formuleringen foreslås det å flytte løftesordet fram *foran* syndsbekjennelsen, for ikke å forveksle løftesord med absolusjonsord.

Høringstema 4 handler om justeringer i Hoveddel II: Ordet (ledd 9 – 17 - nytt ledd 9-19)

Mange mener at det valgfrie menighetssvaret til de to første skriftlesningene, «Gud være lovet», kan beholdes, da dette fungerer godt i mange menigheter. Forslaget om alltid å synge et hallelujaomkvad før evangelielesningen justeres til at dette skjer «som hovedregel». Etter prekenen blir predikantens lovprisningsord igjen et valgfritt ledd og formuleringen på bokmål, «var og er og *blir* én sann Gud», opprettholdes. En alternativ lovprisningsformulering i høringsforslaget (Lovet være Gud, vår skaper, frigjør og livgiver) er også foreslått beholdt, til tross for at noen høringsinstanser har sterke innvendinger mot denne formuleringen.

I tråd med høringsforslaget foreslås det at Forbønnen inngår som et ledd i hoveddel II Ordet.

Det foreslås også at syndsbekjennelsen, som alternativt kan skje etter ledd 16 Kunngjøringer, blir nummerert også på dette stedet, og blir ledd 17. Forbønn for kirken og verden blir da nytt ledd 18.

Høringens forslag om å begrense forbønnsvandring til forbønnsdelen, og ikke legge denne samtidig med nattverdutdelingen, møter kraftig motbør fra et nesten unisont flertall av høringsinstansene. Mange menigheter har svært gode erfaringer med å legge bønnevandring samtidig med nattverdutdelingen. Det foreslås at det kan være anledning til dette, men under forutsetning av at en (kort) forbønn bes i forbønnsdelen, før nattverddelen. Den nye Forbønn 5, som mange hilser velkommen, er justert på grunn av innvendinger mot enkelte formuleringer i bønnen. Forbønnstemaet «vårt eget land og folk» er endret til det mer inkluderende «vårt land og folk.» Salmeverset «Nå er livet gjemt hos Gud» (NS13 872, v.5) foreslås som en alternativ bønn når vi minnes de døde.

Høringstema 5 handler om Hoveddel III: Nattverd (ledd 18 – 21 - nytt ledd 20 - 23).

Spørsmålet om takkofferet skal inngå i Ordets del eller i Bordets del, er det fortsatt motstridende meninger om. Derfor foreslås det å beholde to alternative plasseringer for dette, slik det er i 2011-ordningen. Takkoffer blir da ledd 19 eller inngår i ledd 20. Høringsforslagets betegnelse «Takkoffersalme» endres til «Nattverdsalme», for å ivareta begge hovedsynspunkt. Flere fremhever at takkoffer alternativt kan legges til utgangen og flere reiser spørsmål om hva elektroniske betalingsmåter vil bety for dette liturgileddet.

Mange er glad for de nye nattverdbønnene F og G, og for de fleste endringene i alle bønnene. Det er bred enighet om å erstatte *kalk* med *beger*, men ikke så stor enighet om å utelukke ordet *legeme*, selv om *kropp* foretrekkes. Det foreslås derfor å beholde de to alternative utdelingsordene som finnes i 2011-ordningen. Ingen ordinære

høringsinstanser ønsker et alternativt erklæringsord etter måltidet, men formuleringen foreslås endret til «...har nå gitt oss *sin kropp og sitt blod*, som han gav...».

Høringsstema 6 handler om justeringer i Hoveddel IV: Sendelse (ledd 22-25 – *nytt* ledd 24-27.) Her er det foreslått noen mindre justeringer, bl a at diakonale handlinger suppleres med «misjonale handlinger» i siste rubrikk.

Flere etterlyser klarere bestemmelser om hva som hører til en høymesse, en forkortet høymesse (med dåp) og særlig en familiegudstjeneste, hvor flere ønsker en utskreven ordning. Dette er ikke foreslått i det justerte liturgiforslaget ettersom det vanskelig lar seg forene med reformens hovedidé om lokal grunnordning.

Mottatte høringssvar

Kirkerådet fattet vedtak om å sende saken *Justering av hovedgudstjenesten og alminnelige bestemmelser* på høring i sitt møte i desember 2017 (KR sak 58/17). 10. januar 2018 ble høringen sendt til de ordinære høringsinstansene for liturgisaker. Kirkerådet presiserte samtidig at «alle menigheter er velkomne til å delta i høringen». Ettersom menighetene har mottatt mange høringssaker de siste årene, valgte Kirkerådet ikke å sende høringssaken direkte til alle menighetene, men heller å *invitere* menighetene til å gi høringssvar. Dette har også vært praksis i tidligere liturgisaker.

Gudstjenestereformen i 2011 gav den enkelte menighet en betydelig større myndighet til å prege gudstjenestelivet ved at hver sokn skulle vedta en *lokal grunnordning* for gudstjenestelivet i menigheten, innenfor de rammer og valgmuligheter som Kirkemøtet 2011 gav i ordningen.

I alt har hele 180 menigheter sendt inn høringssvar. Bispedømmevis er de fordelt slik:

Oslo 26,
Borg 27,
Hamar 14,
Tunsberg 22,
Agder og Telemark 7,
Stavanger 20,
Bjergvin 22,
Møre 13,
Nidaros 8,
Sør-Hålogaland 8 og
Nord-Hålogaland 13.

I tillegg til har følgende instanser gitt høringssvar:

11 bispedømmeråd

11 biskoper

5 fakulteter/høgskoler:

Det teologiske fakultet (TF), Det teologiske menighetsfakultet (MF), VID Vitenskapelige Høgskole, Kirkelig Utdanningssenter Nord (KUN) og Norges musikkhøgskole(NMH).

5 fagforeninger: Det norske Diakonforbund, Fagforbundet teoLOGene, Kirkelig undervisningsforbund (KUFO), Musikernes fellesorganisasjon (MFO) og Presteforeningen.

5 kirkelige organer/forbund: Utvalg for ungdomsspørsmål (UFUNG), Ungdomsrådet i Møre, Samisk kirkeråd, Sjømannskirken – Norsk kirke i utlandet og Norges kirkesangforbund (NKSF).

23 enkeltpersoner og grupper. Et flertall av disse er prester.

I alt er det mottatt **240 høringssvar**.

o Høringsinstansenes kommentarer til selve høringsprosessen

Kirkemøtet 2011 la til grunn at etter noen års praksis ville det være naturlig å foreta justeringer i Ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser for denne. Da Kirkerådet sendte saken på høring i januar 2018 var det med tanke på at Kirkemøtet 2019 kan fatte vedtak i saken. Allerede i 2017 vedtok Kirkemøtet å revidere dåpsliturgien fra 2011.

Høringsinstansene har svart ut fra disse forutsetningene og ønsker høringssaken velkommen. Enkelte menigheter gir imidlertid uttrykk for at høringssaken kommer for tidlig.

Innstranden sokn i Sør-Hålogaland bispedømme uttaler:

Det tar tid å implementere en ny gudstjenesteordning, det tar år og derfor kommer forslaget om «innstramming» alt for tidlig. Vi må tenke mer langsiktig enn det gjøres nå.

Østre Halsen menighetsråd i Tunsberg bispedømme skriver:

På toppen av alle andre endringer nå går gjennom kommer en ny gudstjenestereform på et ubeleilig tidspunkt. Om det er noe forrige reform bør ha lært oss så bidrar ikke slike reformer til noen økning i gudstjenestedeltakelsen, de bidrar kun til å fremmedgjøre de gudstjenestedeltakerne som allerede kommer til gudstjeneste og er blitt vant med liturgien som foreligger.

Presteforeningen og Kirkelig undervisningsforbund gir også uttrykk for dette:

Hyppige endringer i liturgien bør unngås av hensyn til menighetene og gudstjenestedeltakerne. Det er også lagt ned et betydelig arbeid lokalt med utforming av lokal grunnordning. De foreslåtte justeringene vil mange steder tvinge fram endringer i gjennomarbeidede lokale grunnordninger. Det er risiko for at dette vil demotivere aktive og engasjerte gudstjenestedeltakere.

De aller fleste høringssvarene peker imidlertid i en annen retning, og gir ikke uttrykk for at det er for tidlig å justere gudstjenesteordningen nå. Men mange menigheter uttrykker at det ikke bør gjøres for store endringer og innstramminger i den liturgiske praksis de har innarbeidet.

En annen innvending til høringen er at forslaget ikke forelå på nynorsk. *Etne sokneråd* (Bjergvin bispedømme) skriver:

Det opplevast ugreitt at all dokumentasjon, inkl. høyringsbrevet, berre kommer på bokmål. Det er ikkje verdig ei landsdekkande kyrkje der to målformer er sidestilt.

Det var også andre høringsinstanser som etterlyste det justerte liturgiforslaget på nynorsk. Kirkerådet la derfor på slutten av høringsperioden ut på nettsiden nynorske oversettelser av de nye bønnene som ble foreslått i forslaget. Endringer i rubrikker mm ble ikke utarbeidet, da en her kunne sammenlikne høringsforslaget med den nynorske utgaven av 2011-liturgien. De liturgiene som Kirkemøtet har vedtatt, har alltid vært vedtatt på bokmål. Da ordningen ble vedtatt av Kirkemøtet i 2011, var det bokmålsutgaven som ble vedtatt. Når denne justeres og vedtas på Kirkemøtet 2019, vil det likevel være mulig at den også kan foreligge på nynorsk, og at språklige synspunkt til denne kan fremmes i møtet.

Noen menigheter reagerer kritisk på at Kirkerådet ikke har sendt høringen til alle landets menigheter, men bare har «invitert» disse til å gi høringssvar. *Klemetsrud og Mortensrud menighet* i Oslo bispedømme mener:

Det blir galt at ikke menighetene er obligatorisk høringsinstans i en sak som så fundamentalt angår det helt sentrale i menighetens liv. Også på bakgrunn av det grundige arbeid gudstjenesteutvalg, menighetsråd og ansatte gjorde i arbeidet med ny gudstjenesteordning så sent som i 2011-12, oppleves dette som en klar tilsidesettelse av menighetene.

Møre bispedømmeråd og Møre biskop ønsker høringen velkommen, men mener også at menighetene burde ha vært formelle høringsinstanser i saken:

Vi er glad for at det vert gjennomført ei høyring og at erfaringar frå åra med gudstjenesteordninga som vart innført i 2011 vert lagt til grunn. Vi ser at eit omfattande arbeid med både forsking og andre undersøkingar ligg til grunn for høyringsforslaget. Sidan dette også er ei «justering» av ordninga, kan ein velje å ikkje høyre kyrkjelydane (jf Regler for saksbehandling i liturgisaker § 4). Kyrkjerådet vender seg ikkje direkte til kyrkjelydane som høyringsinstans, men har vedteke at kyrkjelydane er «velkomne til å delta» i høyringa.

Vi ynskjer likevel å peika på at kyrkjelydane burde vore formell høyringsinstans i saka, særskilt med tanke på spørsmåla i tema 1 og 2. Utviklinga av gudstjenestereforma viser (som Kyrkjerådet også skriv i høyringsforslaget, s 4) at ein grundig samtale på lokalkyrkjeplan om den

liturgiske ordninga er naudsynt. Det er usikkert om eit justert høyringsforslag på det grunnlaget denne høyringa har, i stor nok grad tek omsyn til kyrkjelydane sine behov for å koma med sine erfaringar og innspel, og med det kan ordninga miste legitimitet og forankring lokalt.

Når *Møre bispedømeråd* og *Møre biskop* viser til tema 1 og 2 i høringen, er dette spørsmål som var innarbeidet i høringen nettopp for å få menighetenes vurderinger av erfaringene med gudstjenestereformen og av prosedyren for hvordan menighetens lokale grunnordning vedtas. Mange menigheter og ordinære høringsinstanser har gitt fylldige svar på disse spørsmålene. Det høye antallet høringssvar fra menigheter (180) gir et bredt og godt bilde av menighetenes erfaringer og vurderinger.

Fordi svarene på høringstema 1 og 2 ofte inneholder overordnede synspunkter på gudstjenestereformen og på hva som bør endres i arbeidet med justering av hovedgudstjenesten, siteres disse utførlig på side 4 – 25 i høringssammendraget. Disse uttalelsene kan i en annen sammenheng også bli gjenstand for nærmere undersøkelser og forskning på gudstjenestelivet i Den norske kirke fra 2011 og fram til i dag.

Alt i alt må en kunne konkludere med at høringssvarene gir et legitimt og godt grunnlag for å legge fram et forslag til justering av hovedgudstjenesten og alminnelige bestemmelser for denne.

Høringsspørsmål 1:

For at høringsinstansene kan komme til orde med sine hovedanliggender, belyses de fire delspørsmålene *samlet* under hovedspørsmål 1 i det følgende, ettersom spørsmålene er så nært forbundet med hverandre.

1a: Hvordan mener dere gudstjenestereformen har påvirket gudstjenestelivet i deres menighet og i Den norske kirke?

1b: Hva har fungert godt, og hva har fungert dårlig ved gudstjenestereformen?

1c: Hvilke av de momentene som er nevnt ovenfor mener dere vi særlig bør rette vår oppmerksomhet mot i gudstjenestearbeidet fremover?

1d: Hvilke behov ser dere for et mer variert gudstjenesteliv med ulike former for gudstjenester?

1.1 Menighetenes høringssvar

Level, Torpo og Ål sokneråd (Tunsberg bispedømme) uttaler at «Det har vært en veldig arbeidskrevende reform som det kom lite ut av», men «gudstjenestegrupper og flere medliturger har vært en styrke og bidratt til at flere har blitt involvert og engasjert i gudstjenestene».

Østsinni menighetsråd (Hamar bispedømme) peker på at «Åpningen med informasjon fungerer meget bra» mens «menighetssvar har vært vanskelig å innarbeide.»

Jeløy menighetsråd (Borg bispedømme) fremhever at:

reformen skapte oppmerksomhet og nysgjerrighet og den økte graden av involvering av ministranter og frivillige kirkeverter som medliturger og frivillige forsangere. [...] Det negative er at arbeidsbelastningen for prester/liturger har vært større enn forventet.

Vegusdal menighetsråd (Agder og Telemark bispedømme) svarer:

En ulempe er at de 3 menighetene i to presters tjenesteområde har forskjellig ordninger. Det skjer ofte litt blanding. Medliturger/kirkeassistenter gir gode ringvirkninger og bør satses på.

Ullsfjord menighet (Nord-Hålogaland bispedømme) fremhever at de har valgt en tilnærming hvor liturgien ivaretar hovedprinsippene i gudstjenestereformen, men har samtidig bevart vesentlig deler av 1920- og 1977-liturgien, men merker seg

at kirkerådet ønsker færre valgmuligheter og en større grad av harmonisering av liturgiene som skal brukes [...]. Som det påpekes i høringsdokumentene kan det av flere årsaker være et dilemma mellom å ønske lokale tilpasninger og antall varianter som da kan oppstå. Vi mener imidlertid at en for streng harmonisering av enkeltleddene i liturgiene, slik det legges opp til i forslaget fra kirkerådet ikke ivaretar prinsippet om stedegenhet i tilstrekkelig grad. Konsekvensene blir at menigheter som vår egen, der det har vært lagt ned mye arbeid med å fornye liturgien, men samtidig beholde en liturgi som er tilpasset stedets menighet, nå vil måtte implementere flere endringer og mister mye av det stedege.

Rønvik menighet (Sør-Hålogaland bispedømme) fremhever at

Reformen har gitt en mulighet til *fleksibilitet* som vi synes har vært viktig. [...] I den revisjonen som nå foreslås er det en tendens til å ville begrense fleksibiliteten på viktige områder. Vi vil advare mot det. En konsekvens kan være at lojaliteten mot ordningene svekkes, og at flere lager sine egne liturgiske varianter. Menighetene er svært ulike, og det er et mål at gudstjenestene skal tilrettelegges for ulike aldersgrupper, også de minste. Derfor er nødvendig fleksibilitet så viktig.

Rissa kirkelige råd (Nidaros bispedømme) opplever at

menigheten har fått et eierforhold til gudstjenesten slik den fungerer nå, de har hatt anledning til å være med og påvirke hvordan den skal være. Mye har fungert godt, og flere har vært med og uttalt seg, i utvalgsarbeid og på menighetsmøter. Det som har fungert dårligst har vært at det for prestene har

blitt mange ulike ordninger da de jobber i flere sogn. Dette er delvis ryddet opp i ved at en del av ordningene er blitt samkjørt der dette lot seg gjøre praktisk.

Kanskje det viktigste å holde fokus på, er hva som fungerer bra og fremme det. Det som fungerer dårlig vil bli kuttet ut av menigheten likevel. Vi ser at det har blitt vanskelig å tilrettelegge for spesielle gudstjenester – for småbarn osv på grunn av absolutte krav om hva som skal være med i gudstjenestene.

Bolsøy menighetsråd (Møre bispedømme) svarer at

Flere valgmuligheter i forhold til preg på gudstjenesten har vært et gode. For store variasjoner fra menighet til menighet i de ledd der gudstjenestedeltakerne er involvert er opplevd som vanskeligere. Lite gjenkjennelighet når en deltar på gudstjenester utenfor egen menighet er en uttalt ulempe. Musikk og liturgiledd som innbefatter menighetens medvirkning er eksempel på dette. De ledd der menigheten skal involveres bør være mer like og gjennomgående gjenkjennelige især i «hovedgudstjenesten».

Det er behov for variasjoner i forhold til målgrupper/aldersgrupper og tema og her må det være rom for tilpasninger.

Moster sokneråd (Bjergvin bispedømme) fremhever at reformen har ført til at

det er oftere nattverd enn tidlegare, og fleire er involvert i gudstjenestene gjennom særskilte oppgaver.

Reformen har stort sett fungert bra. Ein viktig grunn er truleg at vi var forsiktige med å eksperimentera med alle valgmuligheitene, særlig i den liturgiske musikken. Ein annan grunn er at dei fire sokna i Bømlo kommune utarbeidde så å seie identiske lokale grunnordningar. Einskilte tekniske løysingar, for eksempel opplegget for å registrera, henta og visa salmetekster på skjerm, har vorte unødig komplisert. Vi har relativt ofte valt å nytta dagens bøn som samlingsbøn.

Hillevåg menighetsråd (Stavanger bispedømme) mener at reformen ikke medførte noen betydelig endring, men gav

mer bevissthet i forhold til liturgi for noen. Flere er med aktivt, spesielt barn. Vi var drevne i den gamle liturgien, nå er det større usikkerhet. Gjenkjennelse er viktig, i liturgien spesielt. Gudstjenesten representerer de lange linjene i vår kultur og vår kirke.

Grorud menighetsråd (Oslo bispedømme) opplever at

gudstjenestereformen generelt har ført til et større engasjement rundt gudstjenesten, økt bevissthet og kunnskap om liturgi og gudstjenesteliv hos den enkelte, samt en styrket bevissthet om musikkens plass i liturgi og menighetsliv.

Reformen har hatt omkostninger og skapt mye uro. Noen frivillige og de som har vært med i tjeneste som medliturger har kanskje fått økt bevissthet, men det finnes også kirkegjengere som er likegyldige eller negative til alle endringer. Særlig er det kritikk mot at stedefengjøringen har gått alt for langt og at man ikke kan kjenne seg igjen i gudstjenesten fra menighet til menighet. Dette gjelder både den liturgiske musikken og variasjonene i liturgiene.

Reformen har ført til økt arbeidsbelastning for de ansatte. Utprøvningsfasen var krevende og skapte både merarbeid og frustrasjon. Reformen har vært krevende for vikarer, og har ført til at ansatte prester, kirkemusikere, kirketjenere og andre har måttet drive utstrakt opplæring av disse. Enkelte ansatte har også valgt å se bort fra lokale liturgivedtak på «sine» gudstjenester.

Økumeniske impulser har imidlertid inspirert oss. Både i form av grunnstrukturen/Ordo, credo har vært fast etter prekenen og nattverden har inngått som en sentral del av hovedgudstjenesten.

En kan oppsummere de positive trekkene i disse høringsuttalelsene slik:

- menigheten har fått sterkere eierskap til gudstjenesten
- menigheten har fått større liturgisk bevissthet
- flere involveres som medliturger
- flere deltar i nattverden
- de er glade for at liturgien kan tilpasses menighetene
- de har gode erfaringer med starten på gudstjenesten (opplysning, stillhet, lystenning)

Andre høringssvar enn de som her er sitert, peker på at reformen har ført til

- mer vital samtale om gudstjenestelivet i menigheten
- at menighetene er blitt stolte over sine typer gudstjenester
- økt fokus på forberedelse og gjennomføring av gudstjenesten
- gode erfaringer med samlingsbønnen og medliturger
- skriftlige kunngjøringer og mindre muntlige kunngjøringer i gudstjenesten
- at menigheten er mer aktiv med svar
- at menigheten liker den liturgiske musikken en har valgt
- en bedre dramatisk flyt i gudstjenesten
- mer alminnelig og forståelig språk i liturgien
- større liturgisk tilhørighet til den økumeniske familie
- større bevissthet om symbolbruk i gudstjenesten
- lettere tilgjengelighet for alle som kommer på gudstjenesten

En kan her også ta et sideblikk til forskningsrapporten *Noe falt i god jord* fra 2013, som konkluderte med at reformen hadde bidratt til en bedre forberedelseskultur før gudstjenesten (s 17), en styrket bruk av symboler,

individuell ritualisering og en større bevissthet om liturgiens handlingsaspekt (s 24-25) og økt involvering av dåpsfamiliene som medliturger (s 24).

Samtidig fremgår det i høringssvarene ovenfor at

- prosessen har vært arbeidskrevende,
- ordningen har medført vanskeligheter for vikarprester og vikarorganister
- reformen synes ikke å ta hensyn til forskjellen mellom store og små menigheter
- menighetene er blitt litt mer fremmede for hverandre
- flere etterlyser ferdige, utskrevne liturgier, særlig familiegudstjeneste
- reformen har skapt usikkerhet og uro
- en har blitt avhengig av å ha et gudstjenesteprogram å dele ut til menigheten
- variantene av liturgisk musikk og andre ledd har skapt fremmedfølelse
- det har vært for mange alternativer for menighetssvar

Andre høringssvar enn de som her er sitert, peker på at reformen har ført til

- svekket oppslutning om den regulære høymessen pga «særgudstjenester»
- gudstjenestene har blitt lengre med dåp, nattverd og trosopplæring
- for mye byråkrati om godkjenning av lokal grunnordning

Flere av menighetene spør seg om innsatsen står i forhold til resultatet. Et problem som svært mange peker på er at man ikke kan kjenne seg igjen i gudstjenesten fra menighet til menighet. Andre mener at problemet med gjenkjennelse først og fremst gjaldt den store mengden av alternativer til liturgisk musikk som ble stilt til disposisjon for utprøving i menighetene, og som Kirkemøtet i 2017 satte stopp for ved å vedta noen få musikalske hovedserier som skal brukes i de fleste hovedgudstjenester.

Når det gjelder spørsmålet om hva menighetene mener vi særlig bør rette oppmerksomhet mot i gudstjenestearbeidet fremover, peker flere på ønsket om en egen ordning for familiegudstjeneste. Flere synes det er uklart hvilke ledd en kan unnlate å bruke i hovedgudstjenesten når gudstjenesten primært er rettet inn mot barn, ofte i forbindelse med trosopplæringstiltak.

De fleste menighetene gir uttrykk for at høringsforslaget vil føre til at menighetenes valgmuligheter begrenses, av hensyn til en mer felles og fast gudstjenesteordning. Menighetene er delt mellom de som generelt ønsker en slik innstramming - om ikke med de forslag som ligger i høringen – og de menighetene som *ikke* ønsker dette. De fleste påpeker problemet med gjenkjennelse fordi ordningene er så forskjellige fra menighet til menighet, men de er i stor grad fornøyd med sin lokale ordning og ønsker ikke innstramminger i denne.

Østsinni menighetsråd (Hamar bispedømme) har gitt en treffende formulering på det ekte dilemmaet som vi står overfor i det videre arbeidet med gudstjenestelivet:

«å avveie to goder som vanskelig lar seg forene: gjenkjenneligheten i kirken som nasjonalt fellesskap – og valgfriheten til den enkelte menighet».

Dette dilemmaet kommenteres også av mange bispedømmeråd og biskoper.

1.2 Biskopenes og bispedømmerådenes høringssvar

Her følger en gjennomgang av hvordan bispedømmerådene og biskopene vurderer erfaringene med reformen (Høringsspørsmål 1):

Oslo bispedømmeråd og Oslo biskop fremhever at

arbeidet med utforming av lokal ordning har vært et stort dugnadsarbeid i den enkelte menighet og bidratt til en økt liturgisk kompetanse blant gudstjenestedeltakerne i menigheten. Jevnlige oppfordringer om å gå igjennom grunnordningen på nytt og søke om endringer har også ført til at kompetansen som ble ervervet ved gudstjenestereformens begynnelse, holdes vedlike i mange menigheter. Mange menigheter har arbeidet med bønnespråk og søkt om å få godkjent lokalt utformede bønner, syndsbekjennelse og annet til bruk som fast ledd i hovedgudstjenestene.

Det har imidlertid blitt et økende fokus på at det blir (for) mange måter å feire hovedgudstjeneste på, noe som kan føre til fremmedgjøring mer enn involvering.

Borg bispedømmeråd og Borg biskop trekker fram det positive som reformen har medført med bredere involvering og økt liturgisk kompetanse i menighetene, men stiller seg kritiske til kjernebegrepet *stedegengjøring*, som

har ført til fremmedgjøring og betydelig frustrasjon, både når det gjaldt den liturgiske musikken og variasjonen i de liturgiske ledd. Gudstjenesten har blitt lite gjenkjennelig fra ett sokn til et annet. Basert på disse tilbakemeldingene åpnet biskopen i 2015-16 for at de soknene som ønsket det kunne justere den lokale grunnordningen. De fleste sokn i bispedømmet søkte om mindre endringer, der hovedbegrunnelsen var et ønske om større grad av samordning mellom nabosokn.

Gudstjenestene inneholder tunge tradisjonselementer. Siden det er flere som går noen ganger til gudstjeneste, og færre som går regelmessig, vil det av pedagogiske årsaker være avgjørende å styrke gjenkjennelsen i gudstjenesten. Det er derfor positivt at det foreliggende forslaget til justert liturgi legger opp til en innstramming i valgmulighetene (jf. utviklingen når det gjelder liturgisk musikk). Videre vil en liturgi som er gjenkjennelig fra sted til sted være et viktig teologisk uttrykk for kirkens enhet. Derfor er det en generell styrke ved

forslaget at man har tatt inn liturgiske impulser fra den økumeniske kirke.
(Sitert etter *bispedømmerådets* tekst)

Hamar bispedømmeråd og *Hamar biskop* fremhever det positive i at trosopplæringsreformen har blitt godt integrert i gudstjenestene, men hilser en viss innstramming av valgfriheten velkommen – noe høringsforslaget la opp til:

Flere menigheter rapporterer også om en frustrasjon over det store materialet som reformen brakte med seg. Det har vært for mange valg som skulle gjøres på et usikkert kunnskapsgrunnlag. Derfor er noen gudstjenester nok satt sammen noe tilfeldig. En justering som strammer inn mulighetene, er derfor velkommen. Også flere menighetssvar har fungert dårlig, og det er bra at det blir justert.

Tunsberg bispedømmeråd viser til at menighetsrådene så godt som alle steder har mobilisert gudstjenesteutvalg og andre leke medlemmer i utarbeidelsen av forslag til hovedgudstjenester og uttaler:

Arbeidet med utforming av lokal grunnordning ble i mange menigheter et stort dugnadsarbeid, og det har bidratt til en økt liturgisk kompetanse blant gudstjenestedeltakerne i menigheten. Gudstjenestereformen har også skapt et mangfoldig gudstjenesteliv med lokalt preg, slik reformen hadde som intensjon.

Samtidig peker *Tunsberg bispedømmeråd* på at

det har blitt utfordrende mange steder at det har blitt veldig mange forskjellige gudstjenester i kirker og menigheter som ligger nær hverandre. Det har ført til at mange uttrykker en opplevelse av utenforskap og fremmedgjøring. [...]

Det vil etter vår oppfatning være en styrke om det blir vedtatt faste grunnordninger som tydelig beskriver gudstjenestens profil og som er gjenkjennelige i alle menigheter (for eksempel høymesse, forenklet høymesse, barne- og familiemesse, ungdomsgudstjeneste). Innenfor disse grunnordningene bør det være rom for at den enkelte menighet kan gi gudstjenesten et stedegent og lokalt preg. Så lenge menigheten holder seg innenfor rammen av en av disse grunnordningene, er det ikke behov for ytterligere søknad og godkjenning. Det er viktig med ordninger som frigjør ressurser og engasjement i gudstjenestearbeidet lokalt, og reduserer omfanget av byråkratisk behandling knyttet til gudstjenesteordningene.

Agder og Telemark bispedømmeråd og *Agder og Telemark biskop* viser til at

rapporter fra prostene tilsier at gudstjenestene mange steder har blitt mer levende og mangfoldige fordi flere er blitt involvert. På den annen side er det klart at det en del steder er tatt i bruk nye liturgiske elementer som har vist seg ikke å fungere og som dermed er blitt forlatt igjen. Perioden med innføringen av gudstjenestereformen og fram til i dag har vært en prøve- og feilefase for

mange menigheter. Vårt inntrykk er at man de fleste steder nå har funnet en form som fungerer bra.

Stavanger bispedømmeråd og Stavanger biskop fremhever at

det mest positive, konkrete resultatet er likevel at etter gudstjenestereformen går flere av gudstjenestedeltakerne til nattverd. Her har reformen fungert godt. Og den nye salmeboka og tekstrekkene har fått mye positiv respons.

Stavanger bispedømmeråd og Stavanger biskop «støtter i hovedsak de forenklingene som nå foreslås og ønsker større likhet mellom gudstjenestene i ulike menigheter når det gjelder liturgisk musikk, menighetssvar og varianter av liturgiske ledd.» Samtidig fremhever de at

det ikke er ønskelig med nye, omfattende prosesser rundt ordning for hovedgudstjeneste med det første og at man må legge vekt på to hovedhensyn i gudstjenestearbeidet fremover:

På den ene siden er kontinuitet og stabilitet positivt. Det bidrar til at deltakerne kan fokusere på gudstjenestens innhold i stedet for dens form. Det gjør det enklere å besøke andre menigheter og det gjør det mindre arbeidskrevende å forberede gudstjenester.

På den andre siden er det viktig med rom for kreativitet og lokal tilpasning. Prester, kirkemusikere, undervisningsansatte og kirkemedlemmer har talenter og ressurser som også fortjener plass i gudstjenesten. Ordningene bør ikke bli en hindring for at gode ideer slipper til eller velfungerende lokale tradisjoner får leve videre.

Bjørgvin bispedømmeråd og Bjørgvin biskop er kritiske til reformen og peker på at «Gudstenesta har tatt eit steg bort frå å vera allmenn og kjent, slik at skiljet mellom dei innanfor som kan dei skiftande kodane og dei utanfor er blitt større.»

Bjørgvin bispedømmeråd fremhever samtidig at det er

mange gode lokale forteljingar om auka involvering og deltaking, særleg der ein har andre samlingar enn gudsteneste. Det kan sjå ut som om det ikkje er gudstenesta, men andre typar samlingar i kyrkjelyden som rekrutterer til gudstenesta.

Me har også registrert at mange er trøytte av prosessen og endringane og dei mange alternativa og ynskjer seg ei fast og gjenkjenneleg gudsteneste. Som ein prest sa: «Gje meg noko fast, same kva!» Me ser og at mange prestar brukar mykje arbeidstid på å laga ei ny gudsteneste kvar veke.

Ein del stader har det vore tatt til orde for felles ordningar i prostiet, men dette har ein ikkje støtta frå bispedømekontoret fordi det er imot prinsippet om stadeigengjering – kvar kyrkjelyd sin liturgi.

Tida er inne for å gje større merksemd til forkynninga, spørja korleis forkynninga fungerer i dag og kva ein kan gjera for å heva kvaliteten – og så gjera det.

Bjørgvin biskop er særleg kritisk til *stedegengjøring*, som er et av reformens kjernebegreper:

Prinsippet om stadeigengjering gjorde at reforma kom skeivt ut. Dette var vanskeleg å grunngje og allereie i utgangspunktet ikkje vellukka. Det har lite med stadeigengjering å gjere om t.d. syndevedkjenninga kjem tidlig eller seint i gudstenesta eller om ein vel den eine eller andre varianten av nattverdliturgien.

Positivt kan det seiast at reforma truleg har verka bevisstgjerande for fleire av dei aktive i kyrkjelyden. [...] Vidare er det svært positivt med auka involvering, men dette kunne ein ha fått til også utan ein så omfattande reform.

Møre bispedømmeråd og *Møre biskop* foreslår - i likhet med Tunsberg bispedømme - å utarbeide egne ordninger for ulike typer gudstjenester og mener

først og fremst at ein treng å styrke attkjenninga i gudstenesta. Når det er sagt, er det samstundes viktig å leggja til rette for varierte gudstenesteuttrykk. Men kanskje skal ein vurdere å lage egne ordningar for desse gudstenestene, heller enn at alle gudstjenester skal vere basert på hovudordninga?

Nidaros bispedømmeråd og *Nidaros biskop* peker på at reformen har virket ulikt for store menigheter med jevnlig gudstjenester og for små menigheter med færre gudstjenester:

I Nidaros bispedømme har gudstjenestereformen skapt begeistring og bidratt til større involvering, men også skapt frustrasjon og bidratt til fremmedgjøring. Begeistringen handler om mulighetene til å feire gudstjenester med større lokalt særpreg, bredere eierskap og involvering. I menigheter med jevnlig gudstjenestefeiring, gode ressurser og dyktige medarbeidere har reformen bidratt til en vitalisering av gudstjenestelivet. I mindre menigheter med en utpreget folkekirkelig profil og færre gudstjenester, har reformen blitt oppfattet som alt for ressurskrevende og bidratt til fremmedgjøring.

I Nidaros bispedømme, som både er urbant og spredtbygd, vil behovene være ulike. I de fleste bygdesamfunn, med lav gudstjenestefrekvens, vil fasthet, stabilitet og gjenkjennelighet være mye viktigere enn variasjon. Behovet for variasjon vil her handle mer om økt mulighet til å kjenne igjen sitt eget kulturelle og musikalske uttrykk i gudstjenestefeiringen, enn i liturgien. I de urbane strøk av bispedømmet er både behovet og åpenheten for variasjon i gudstjenestelivet langt større. Her er utfordringen kompetanse og kreativitet, kvalitet og ressurser.

Nidaros bispedømmeråd og Nidaros biskop foreslår følgende nye bestemmelser i ordningen:

Bestemmelsen fra alterboken av 1992 om at «Biskopen kan i særskilte tilfelle samtykke i et opplegg av søndagens gudstjeneste som avviker fra gjeldende ordning» bør komme inn igjen.

Det bør også komme inn en bestemmelse om at høymessen er normalordningen for menighetens hovedgudstjenester. Menighetens grunnordning skal angi hvor stor del av hovedgudstjenestene som kan feires etter forkortet ordning, og det bør kreves godkjenning av biskopen dersom dette skal utgjøre mer enn 50 % av menighetens hovedgudstjenester.

Preses i Bispemøtet «slutter seg i all hovedsak til høringsuttalelsen gitt av Nidaros bispedømmeråd», men gir tilleggskommentarer til høringsspørsmål 3f og 5b.

Sør-Hålogaland biskop fremhever at reformen

har medført en bevissthet blant prester, musikere og menighetsråd om at liturgispørsmål fortjener plass og tid i menighetens forskjellige arbeidslag. Det har ført til større systematikk rundt medliturg-rollen, slik at flere enn de ansatte nå involveres jevnlig i forberedelse og gjennomføring av gudstjenestene. Sammen med trosopplæringsarbeidet blir gudstjenestene tilrettelagt i samarbeid med grupper av barn i større grad enn tidligere. Det er sjeldnere at kor eller andre er inne og «opptrer» i gudstjenesten, nå inntar de oftere en rolle som aktører og medliturger.

Samtidig gjorde gudstjenestereformen

fleksibilitet og lokal tilpasning til hovedsak. Dette har ført til mye utviklende og positivt gudstjenestearbeid, men også til at forskjellene, særlig i liturgisk musikk, har gjort at mange ikke kjenner at liturgien er «deres» lenger, og at den heller ikke skaper gjenkjennelighet og trygghet. Forsøk i flere prostier ved innføring av lokal grunnordning til å ha sammenfallende ordninger i hvert fall innen det samme prosti, var vanskelig å gjennomføre på grunn av de føringer som var lagt i hvordan dette skulle avgjøres.

Sør-Hålogaland bispedømmeråd understreker i tråd med dette at «gjenkjennelighet er viktig og støtter derfor ønsket om en viss innstramming i valgmulighetene.

Innenfor hvert prosti bør en finne fram til relativt like ordninger for hovedgudstjenesten.»

Nord-Hålogaland bispedømmeråd og Nord-Hålogaland biskop påpeker at

det har blitt vanskeligere å bevege seg mellom ulike menigheter, siden liturgien ikke alltid er like gjenkjennelig. Dette vil særlig gjelde for den liturgiske musikken, og det gjør at det kan være vanskelig å være med på de delene av liturgien som blir sunget, for dem som er på besøk i andre

menigheter. [...]Variasjonen er blitt for stor, det er behov for å redusere valgmulighetene noe.

På den positive siden har flere menigheter opplevd både en vitalisering av gudstjenestelivet og frivilliges medvirkning i gudstjenesten som følge av gudstjenestereformen. Gudstjenestereformen har gitt en fleksibel ordning med mulighet for å ta inn elementer fra 1920-liturgien. Dette har skapt en ny dynamikk i møte med læstadianske miljøer, noe som er positivt.

I likhet med flere av biskopene fremhever *Nord-Hålogaland biskop* betydningen av prekenen og andre forkynnende elementer i gudstjenesten:

Det må også huskes at forkynnelsen er en svært viktig del av gudstjenesten. Vi opplever at forkynnelsen i form av preken, salmesang, skriftlesning og så videre har kommet i bakgrunnen i reformarbeidet.

Noen sammenfattende vurderinger

Biskopene og bispedømmerådene synes i større grad enn menighetene å være villige til å foreta grep som gir mer felles og faste gudstjenester og skaper gjenkjennelse. Noen av disse peker på mulige tiltak som å oppmuntre til mer liturgisk enhet innen for et prosti – og å justere ordningen ved å tydeliggjøre hvilke ledd som skal være med i en høymesse, i en forkortet hovedgudstjeneste med dåp og nattverd og i en familiegudstjeneste og å innarbeide antallet av disse typer hovedgudstjenester i den lokale grunnordning, er pekt på som mulige tiltak. En slik tydeliggjøring etterlyses også av flere menigheter.

På den annen side foreslås det fra enkelte biskoper og bispedømmeråd og fra et stort antall høringsinstanser å gjeninnføre bestemmelsen fra 1977-liturgien om at «Biskopen kan i særlige tilfelle samtykke i et opplegg av søndagens gudstjeneste som avviker fra gjeldende ordning.» (GB I s 16) Dette vil ikke føre til mer gjenkjennbare gudstjenester, men vil - på en ansvarlig måte – gi rom for liturgisk nyutvikling.

Dette forslaget kan også ses i sammenheng med vedtaket på Kirkemøtet 2017 om liturgisk musikk, hvor det ble vedtatt at biskopene etter søknad fra menighetene kan godkjenne avvik fra den vedtatte liturgiske musikken.

1.3 Fakultetenes høgskolenes og arbeidstakerorganisasjonenes svar

Det teologiske fakultet anser

justeringen som en viktig oppfølging av gudstjenestereformen. «Ordning for hovedgudstjenesten» har langt på vei skapt en større vitalitet i gudstjenestelivet som vi verdsetter. Samtidig har den store valgfriheten som har blitt innført gjennom reformen, ført til usikkerhet og en altfor lite prinsipielt forankret liturgisk praksis i norske menigheter. For stor valgfrihet i

liturgisk ordning går ut over et annet viktig hensyn, nemlig gjenkjennelighet. Dette anser vi som viktig å balansere.

Fakultetet peker også på at

nedgangen i gudstjenestebesøket følger et generelt sekulariseringsmønster i vestlig kultur.[...] Gudstjenestereformer kan nok i svært liten grad bidra til å snu denne typen kulturelle utviklingstrekk. Desto viktigere er det å holde på gudstjenestens teologiske egenart, uten å forsøke å «markedstilpasse» den.

Det teologiske menighetsfakultet fremhever at

reformen har bidratt til økt oppmerksomhet om gudstjenestearbeidet og betydningen av samhandlingen om dette. Det er også mulig å trekke positiv lærdom ut fra de erfaringene som ikke var udelt gode; som savnet etter gjenkjennelighet og bærekraften i de kjente, felles innarbeidete liturgiske elementer. [...]

I tråd med funn i rapporten «Noe falt i god jord» mener vi at endringer ut fra kjerneverdiene «stedegengjøring» og «fleksibilitet» i sterkere grad burde vært avstemt mot hensynet til liturgisk gjenkjennelighet. Vi mener dette siste må veie tungt i en folkekirke hvor gjenkjennelighet, både fra søndag til søndag og fra kirke til kirke, er såpass avgjørende for deltakelse og tilhørighet i det lange løp.

VID vitenskapelige høyskole

er opptatt av at det kristne budskapet skal kontekstualiseres. Vi mener likevel bestemt at dette ikke betyr at hver enkelt menighet skal lage sin egen liturgi. Kontekstualiseringen skal først og fremst gjøres i salmevalg, forkynnelse og forbønn. De mange valgmulighetene har fått flere negative konsekvenser. For det første innebærer det at mye av den folkepedagogiske oppgaven med å skape gjenkjennelse i gudstjenesten er blitt problematisk. [...] Fredrik Modéus snakker om «gjenkjennelsens glede». Vi opplever på mange måter at reformen har fratatt en del mennesker denne gleden.

Når det er sagt, vil vi likevel trekke frem noen positive aspekter ved gudstjenestereformen. Det første er fokuset på involvering. I noen menigheter har gudstjenestereformen i første rekke fungert som en involveringsreform. [...] Reformen fokuserte også på at det skal feires nattverd oftere enn før. [...] Vi mener også at mange av de språklige justeringene var nødvendige. Det norske språket utvikler seg, og gudstjenestespråket må derfor med jevne mellomrom også justeres. Uten at vi går inn på de her, mener vi også at det er flere forbedringer når det gjelder enkeltelementer.

Kirkelig Utdanningscenter Nord

Mener det er gjort flere kloke valg som vil styrke helheten og dramaturgien i gudstjenestefeiringen, og de fleste punktene gir vi positive tilbakemeldinger på. [...] Det å gjennomføre en god liturgi krever grunnordninger som er rimelige nok til at samspillet mellom liturgens skjønn, tverrfaglige synspunkter fra kantor og flere og menighetens behov virker godt.

Norges musikkhøgskole kommenterer spørsmålet om fleksibilitet og stedegengjøring slik:

Når det gjelder fleksibilitet og stedegengjøring så er dette prinsipper som har vært fulgt også tidligere. Det har alltid vært forskjell mellom «Dom und Dorf» (domkirke og landsby), avhengig av rammer og ressurser. Imidlertid har ordningen fra 2011 gitt så mange variasjonsmuligheter at man står i fare for å miste en enhetlig utforming av gudstjenesten, med det resultat at gjenkjennelsen blir borte fra den ene kirken til den andre. Vi er derfor positive til en viss innstramning. Det gjelder ikke minst det som er gjort med hensyn til den liturgiske musikken, da gudstjenestens auditive utforming er svært viktig for opplevelsen av fast rytme og av gjenkjennelse.

Musikernes fellesorganisasjon mener også at

stedegengjøringen har gått alt for langt og at man ikke kjenner seg igjen i gudstjenesten fra menighet til menighet. Dette gjelder både den liturgiske musikken og variasjonene i det liturgiske forløp. Reformen har ført til stor arbeidsbelastning for ansatte. [...] Vi har et inntrykk av at reformen også har tydeliggjort et klaseskille mellom ressurssterke menigheter i sentrale strøk og distriktsmenigheter som mangler ressurser. De siste er ofte avhengige av hyppige vikariater og mangler frivillighetskorps til liturgigrupper og medliturger. Slik kan de fort framstå som «tapere» sammenliknet med de «flinke» kirkene i sentrale strøk. [...]

Etter vår mening er gjenkjennelse viktigere enn fleksibilitet. Hovedgudstjenester bør være stabil med mulighet for enkle, kortere familievennlige gudstjenester. Andre typer av gudstjenester av mer «eksperimenterende karakter» bør hovedsakelig legges til tidspunkter utenfor hovedgudstjenesten.

Fagforbundet teoLOgene

mener ikke at hver menighet skal ha sin lokale grunnordning, men at hovedordningen må gi rom for tilpasninger. Innenfor en hovedordning må man kunne legge flere avgjørelser til prestens eller kirkemusikerens faglige skjønn. Dette vil være stedegengjøring på en god og hensiktsmessig måte. For teoLOgene er dette et vesentlig anliggende, ettersom det er de stedlige fagpersonene som har kompetanse og som kjenner den lokale menigheten. [...] Såpass mange og ulike lokale grunnordninger har – etter manges erfaring – fungert fremmedgjørende.

På den positive siden vil vi trekke fram et rikere tilfang av gudstjenestespråk og muligens en økt liturgisk bevissthet. Språket er blitt mer kjønnsinkluderende og teologisk åpnende.

Presteforeningen «kan langt på vei dele høringsnotatets innledende tilnærming.

Presteforeningen legger vekt på

- Balanse mellom valgfrihet/variasjon og fasthet/gjenkjennelighet
- Involvering ved at gudstjenestedeltakere gjenkjenner og «kan» liturgien
- Færre alternativer i de ordene som menigheten fremsier eller synger
- Rom for variasjon i de bønnene som liturgen og medliturger ber
- Rom for variasjon i gudstjenesteuttrykket

Presteforeningen mener at mange av de foreslåtte justeringene ikke følger opp denne tilnærmingen. De fleste justeringene angår ord som fremsies av og bønner som bes av liturgen og medliturger. Mange forslag innskrenker rommet for variasjon i disse bønnene. Rommet for variasjon i gudstjenesteuttrykket innskrenkes på flere viktige punkter, slik som om man skal sitte eller stå under første og siste salme, eller bruke halleluja-vers eller salme i forbindelse med evangelielesningen. [...]

Presteforeningen mener de nødvendige/ønskelige justeringene av hovedgudstjenesten kan distribueres som tilleggsark til liturgipermen, uten at hele liturgien trenger å anskaffes på nytt alle steder. Ved nye opplag av liturgibok for hovedgudstjenesten, innarbeides endringene. Prester og menigheter bør ikke pålegges å anskaffe ny liturgibok eller en ny liturgiperm, noe som samlet ville innebære en betydelig økonomisk utgift.

Det er ønskelig at liturgiboken kan inneholde en veiledende normalliturgi som kan brukes av vikarprester og f.eks. i kirker/menigheter med få årlige gudstjenester, men som ikke innskrenker det lokale handlingsrommet.

Det norske diakonforbund mener også at det «ikke er behov for en så omfattende justering av hovedgudstjenesten og alminnelige bestemmelser som høringen foreslår», og at «det foreliggende forslaget låser mer enn nødvendig.»

Kirkelig Undervisningsforbund ser heller «ikke behov for en så omfattende justering av hovedgudstjenesten og alminnelige bestemmelser». Kufo ønsker «balanse mellom valgfrihet/variasjon og fasthet/gjenkjennelighet og at gjenkjennbarheten primært knyttes til menighetssvar og en tydelig ordo.» Det må være «rom for variasjon i gudstjenesteuttrykket» og «i de bønnene som liturgen og medliturger ber». Kufo viser også til at «det er forskjell på gudstjenester i forbindelse med trosopplæringstiltak med mange barn og unge til stede, og en mer «voksen» gudstjenestemenighet.» I motsetning til Presteforeningen mener Kufo at

det er ikke ønskelig at liturgiboken skal inneholde en veiledende normalliturgi som kan brukes av vikarprester og f. eks i kirker/menigheter med få årlige gudstjenester. Dette fordi det alltid skal være den lokale grunnordningen som skal brukes alle steder, og vikarer osv må forventes å kunne sette seg inn i denne.

Kufo «synes forslaget i sin helhet mangler en barnekonsekvensanalyse – spørsmålet må da være: Hva betyr dette for barn?» Behovet for gudstjenester tilrettelagt for barn og unge kommenteres slik:

Vi har mistet en del former for gudstjenester gjennom den nye gudstjenesteordningen. Dette gjelder for eksempel familiegudstjenesteliturgien. Vi ønsker oss muligheten til å lage en familievennlig gudstjeneste som ivaretar barn og unge. På samme måte er det ønskelig med gudstjeneste spesielt tilrettelagt for eksempel ungdom og mennesker med behov for spesiell tilrettelegging. Dersom gudstjenestene blir for «stramme», er det en fare for at trosopplæringstiltak ikke lenger er eller vil være en naturlig del av menighetens gudstjeneste. Tydelig ordo, men en kan tenke mer på å vektlegge leddenes funksjon enn deres konkrete form noen ganger. I dette ligger det at vi kan gjøre noe kreativt for eksempel i kyrieleddet i stedet for å bruke de tradisjonelle ordene. *Måne og sol* kan brukes i stedet for trosbekjennelse med de vanlige ordene osv.

Fakultetene og høyskolene er ganske enstemmige i sine vurderinger om at prinsippet om stedegengjøring og fleksibilitet har gått på bekostning av gjenkjennelse og er mer felles gudstjenesteordning.

Arbeidstakerorganisasjonene har ulike anbefalinger for hvordan en skal gå videre med reformen. *teoLOGene* opprettholder de prinsipielle innvendingene de gav i 2010 om å gå bort fra tanken om at hver menighet skulle vedta en lokal grunnordning. De alternative valgene som finnes innenfor en felles hovedordning bør en overlate til prestens og kirkemusikerens faglige skjønn.

Presteforeningen foreslår ut fra den situasjonen som er oppstått å gjøre minst mulig justeringer og bare legge ved noen løse ark med endringene, da menighetene ikke synes å være motivert for større endringer. En veiledende normalliturgi for vikarer bør imidlertid utarbeides. Også *Kufo* og *Diakonforbundet* advarer mot å gjøre så store endringer og innstramminger som høringsforslaget legger opp til, og begrense innstramningen til menighetssvarene. *Kufo* fremhever forskjellen mellom en «voksen» gudstjeneste og en gudstjeneste for trosopplæringstiltak. Som vi har sett har også flere andre høringsinstanser etterlyst en klargjøring av skillet mellom høymesse og hovedgudstjenester som er knyttet til trosopplæringstiltak, altså en form for *familiegudstjeneste* eller *gudstjeneste for store og små*, som mange kaller det i dag. *Kufo* advarer derfor mot forslaget om å utarbeide en normalliturgi for vikarer, der denne forskjellen ikke blir ivaretatt.

1.4 Andre høringssvar

Prestene i Indre Troms prosti (Nord-Hålogaland bispedømme) har kanskje den aller mest kritiske vurderingen av hva reformen har resultert i. De mener at

reformen har resultert i mye frustrasjon både hos menighet og ansatte. Flere er fremmede for liturgien enn tidligere, og færre deltar på gudstjenester. De som deltar fast har lært seg de nye elementene som er kommet inn. Men svært få av dem uttrykker glede over det nye som er kommet. [...] Det betyr ikke at vi er imot involvering i gudstjenester. Derimot er vi av den oppfatning at de positive tingene som er kommet i kjølvannet av gudstjenestereformen, like godt kunne ha kommet uten denne reformen. Hadde det vært ønsket velkommen en forsiktig utprøving og lokal tilpasning av det vi allerede hadde, hadde vi kommet akkurat like langt. [...] Derfor er også det beste som kan komme ut av den pågående revisjonen, en forenkling i retning av 1977-liturgien.

Prost Marit Bunkholt (Oslo bispedømme) er kritisk til *høringens* forslag om mindre valgfrihet og fleksibilitet:

Innledningen i høringsnotatet legger vekt på at gjenkjennelse og fasthet kan vise seg ved at det er færre alternativer å velge mellom når menigheten skal delta i det som sies eller synges. Det påpekes at dette kan bidra til reformens mål om involvering. Dette er et synspunkt som gir mening. I de følgende forslag til enkeltendringer i høringsnotatet er det imidlertid like ofte innstramming i valgmulighetene for det liturgen skal si alene. Dette er antakelig i langt mindre grad sentralt for gjenkjennelse og involvering, og det framstår i de fleste tilfellene som «justeringer og korrigeringer» som viser både lite tillit til det pastorale skjønn, men kan også sees som uttrykk for å gi mindre plass for teologisk mangfold.

Seniorprest Ove Kjelling (Sørreisa, Nord-Hålogaland bispedømme) mener at reformen har gått ut over forkynnelsen:

Gudstjenestereforma med si vektlegging av involvering, stedegenhet og fleksibilitet har gått ut over forkynninga. Det store arbeid med å involvere andre, og ikkje minst sikre at orda i liturgien er korrekte (utarbeide agenda til alle som skal medverke – her var det lite hjelp å få i tungvint og til dels ubrukeleg liturgibok) har gjort at prestane har fått for lite tid til å førebu forkynninga. [...] Og til omgrepet involvering vil eg seie: Det er ei misforståing at våre gudstjenester tidlegare ikkje var involverande. Sjølv om det kanskje ikkje var så mange andre aktørar enn liturgen, så verka gudstjenesta i høgaste grad involverande når forkynninga berørte. Dette er eit moment som eg syns er blitt borte i gudstjenestereforma.

Prost Gustav Danielsen (Nord-Innherad prosti, Nidaros bispedømme) mener det har vært utfordrende at menighetsrådet skulle vedta menighetens lokale grunnordning:

Reformen har vært positiv ved å oppfordre til bredere deltakelse. Det har vært utfordrende at menighetsråd skulle fatte vedtak. Mange rådsmedlemmer har rygget tilbake og overlatt dette til prest og organist. Dette har ført til et skinndemokrati, der omtrent alle råd har vedtatt det egen prest har foreslått. Ulikhetene i vårt prosti skyldes ikke stedegengjøring, men ulik synsing hos prestene. Det er ikke behov for mer variert gudstjenesteliv ved hovedgudstjenestene. For folkekirken er det gjenkjenning som er viktig. Uten den bidrar vi til at folk ikke kommer tilbake.

Kantor Jørn Fevang (Bragernes, Tunsberg bispedømme) peker særlig på de kirkemusikalske:

Mitt hovedinntrykk er at gudstjenestelivet har blitt bedre etter reformen, men at dette er helt avhengig av det finnes kompetanse lokalt når grunnordningen skal lages. Liturgien har blitt mindre kompakt og mer i tråd med andre kirker. Generelt har reformen kommet dårlig ut mange steder fordi det musikalske materialet som ble sendt ut i den røde permen var alt for omfattende og til dels av dårlig kvalitet. [...] Musikkpermen er et stjerneeksempel på unødvendig prøving som har skapt oppgitthet og kaos. Men dette er rettet opp.

Det rapporteres at mange kirkemusikere sliter med at prester ofte tar seg til rette og ikke holder seg til grunnordningen. [...] Alle undersøkelser og tilbakemeldinger viser at kirkemusikken er vesentlig for om reformen skal lykkes eller ikke. Kirken bør derfor satse mer enn før på ressurser til dette. Prester må også kurses i messesang.

Sokneprest Kjetil Kringlebotten (Kvinnherad, Bjørgvin bispedømme) fremhever både positive og negative trekk ved reformen:

Positivt bør det understrekast at sjølv om gudstenestebesøket nokre stader har gått ned – ofte på grunn av nedskjeringar, samanslåingar og andre faktorar – så har antall nattverdsgjester mange stader gått opp. Dette er gledeleg.

Liturgiteologisk vil eg hevde at det var ei ulukke at dei såkalla «kjerneverdiane» i gudstenestereforma etter Ungdommens kyrkjemøte i 2003 – *fleksibilitet, involvering og stadeigengjering* – var av sosiologisk heller ein teologisk art og at dei i stor grad fokuserte på oss som aktørar framfor mottakarar. Dette aktørfokuset underminerte også styrken ved liturgien som noko gitt, noko vi har fått og kan gå inn i og som vi har saman med kristne frå heile verda. [...] Som sokneprest i forskjellige sokn med same liturgi, men i ein kommune der det er gjort ein del forskjellige val er eg nøgd med at det no kjem ei innstramming av gudstenesta.

Prestene i Sunnhordaland Prestesykkellag (Bjørgvin bispedømme) svarer slik på spørsmålet om hvordan *gudstjenestereformen* har påvirket gudstjenestelivet i deres menigheter:

Hos enkelte kirkemedlemmer har det gitt økt bevissthet om gudstjenesten og at menigheten kan være med å forme den. *Trosopplæringsreformen* har vært mer med på å påvirke det lokale gudstjenestelivet!

De ønsker derfor at

det bør komme en presisering av at presten har myndighet til å tilpasse dagens liturgi etter dagens preg. Når det er gudstjenester med mye «ekstra» som skjer: Dåp, nattverd, innslag fra trosopplæring, kor, så bør det ligge bestemmelser om at ledd kan utelates. Å si at det er «ekstrainnslagene» som tar tid og at det derfor ikke trengs bestemmelser om utelatelse av ledd, er å hoppe bukk over problemet. Noe ekstra er tatt inn i gudstjenesten, da må noe annet ut.

Prost Liv B. Krohn-Hansen (Østre Romerike prosti, Borg bispedømme) peker på tre hovedutfordringer for reformen i dag:

Gudstjenestereformen hadde mange gode intensjoner, og den har ført til økt liturgisk engasjement. Nå merkes en slitasje og negativ holdning hos mange prester, kirkemusikere og rådsmedlemmer; reformen ble for omstendelig i forhold til hvilke positive føringer den gir. Det ble for mange detalj-spørsmål å sette seg inn i for menighetsrådene.

Positivt er at reformen «har ført til nattverdvekkelse.

Både nattverd og dåp i de fleste hovedgudstjenester gir utfordringer mht lengde, fokus og preken. Dette blir særlig utfordrende i gudstjenester knyttet til trosopplæring.

Gudstjenestereformen har i flere sokn ført til mindre variasjon og fleksibilitet! Mange menigheter har utarbeidet sin hovedordning, og denne følges trofast slik at menigheten bruker samme nattverdsbønn, samlingsbønn, forbønn osv ved de fleste hovedgudstjenester. Når det trykkes opp «stedegne liturgihefter» går dette ofte på bekostning av fleksibiliteten.

De to siste høringssvarene ovenfor peker på problemet med gudstjenestens lengde, hvor fem kvarter er en naturlig grense for flere høringsinstanser. Reformen har ført til at mange gudstjenester inneholder både dåp og nattverd, mens gudstjenestene tidligere vekslet mellom å ha henholdsvis dåp og nattverd. Dessuten har *trosopplæringsreformen* påvirket gudstjenestelivet i stor grad. Dette bidrar for mange til et tidspress, og da reiser spørsmålet seg om hvilke gudstjenesteledd som kan tas ut.

Til dette har ikke høringsforslaget kommet med konkrete råd, men i 2011-ordningen er det allerede åpnet for å ta bort 1 eller 2 skriftlesninger og kyrie og dagens bønn og ellers velge korte tekstvarianter. Høringen synes å føre i retning av en tydeligere utforming av forskjellen mellom høymessen og gudstjeneste for store og små/familiegudstjeneste, for å ivareta begge disse gudstjenesteformene.

Til dette uttaler *Nidaros bispedømmeråd* :

Det bør komme inn en bestemmelse om at høymessen er normalordningen for menighetens hovedgudstjenester. Menighetens grunnordning skal angi hvor stor del av hovedgudstjenestene som kan feires etter en forkortet ordning, og det bør kreves godkjenning av biskopen dersom dette skal utgjøre mer enn 50 % av menighetens hovedgudstjenester.

Björgvin bispedømmeråd uttaler:

I eit bispedøme som Björgvin, med mange små kyrkjelydar ser med behov for ei kort hovudgudsteneste som fungerer med få deltakarar og dårleg song. Ein full høgmesseliturgi der ingen syng, men den spreidde kyrkjelyden likevel må reisa seg for songen og gjennomføra alle ledd, kan gje ei dårleg gudstenesteoppleving. Difor skulle ein gjerne hatt ei kort hovudgudsteneste som og kan brukast på lekmannsgudsteneste. Det kan ordnast slik som i «Kyrkohandbok for Svenska kyrkan» der det er ei gudsteneste etter vanleg ordo, men der fleire ledd er markert som valfrie, ei slags minimumshovudgudsteneste.

I andre land vi kan sammenlikne oss med – med unntak av de lutherske folkekirkene i Norden - er det *ikke* vanlig å ha dåp i hovedgudstjenesten. Dessuten holdes det også flere gudstjenester samme søndag, slik at det er mulig å velge å gå på en høymesse eller på en forkortet høymesse eller på en gudstjeneste for store og små – eller på en egen dåpsgudstjeneste for flere familier mm. En vanskelighet hos oss, med mange små menigheter, er at det synes ikke å være mulig å holde mer enn én gudstjeneste på søn- og helligdager. I større menigheter kan det imidlertid legges til rette for flere hovedgudstjenester på samme søn- eller helligdag.

Den svenske modellen skiller mellom Høymesse, Messe og Gudstjeneste, hvor alle ledd i ordningen hører med i høymessen, mens de andre gir mulighet til å utelate visse ledd i ordningen. I 2011-ordningen finnes noe tilsvarende på side 2.25, hvor det er en oversikt med Eksempel på strukturer. I selve ordningen er det også presisert at det skal være 3 skriftlesninger og den aronittiske velsignelsen skal lyses når hovedgudstjenesten feires som høymesse. I forslaget som legges fram, er det ikke lagt til nye presiseringer om dette.

Høringsspørsmål 2

Mener dere at det er behov for å justere eller presisere noe ved prosedyren for hvordan menighetens lokale grunnordning utarbeides og vedtas (jf. Alminnelige bestemmelser)? Hva bør endres.

Svært mange høringsinstanser går inn for å gjeninnføre bestemmelsen fra Gudstjenesteboken 1992 om at «Biskopen kan i særlige tilfelle samtykke i et opplegg av søndagens gudstjeneste som avviker fra gjeldende ordning.» (GB I, s 16).

Borg bispedømmeråd foreslår:

at man i Alminnelige bestemmelser får tilbake hjemmelen som gir biskopen adgang til i særlige tilfeller å gi samtykke til avvik fra gjeldende gudstjenesteordning. Borg ungdomsråd støtter dette.

Stavanger bispedømmeråd og Stavanger biskop understreker

at det er viktig for gudstjeneste- og menighetslivet i bispedømmet at biskopen får fullmakt til å dispensere fra Ordning for hovedgudstjeneste der lokale forhold, hensynet til barn og unge eller behovet for forsøk med videreutvikling av gudstjenestelivet tilsier det.

Bjergvin bispedømmeråd og Bjergvin biskop støtter dette, og en stor del av høringsinstansene.

Det foreslås derfor at bestemmelsen «Biskopen kan i særlige tilfelle samtykke i et opplegg av søndagens gudstjeneste som avviker fra gjeldende ordning» tas inn i punkt 70 i Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste.

Det er bred oppslutning om at menighetsrådene fortsatt skal vedta en lokal grunnordning, slik 2011-reformen la opp til. Synspunktene er noe mer delte på spørsmålet om menigheten skal sende vedtak om Lokal grunnordning til biskopen som godkjenningsmyndighet (jf. Alminnelige bestemmelser, punkt 55, side 5.10 i gudstjenesteboken fra 2011).

Oslo bispedømmeråd og Oslo biskop ønsker

at denne godkjenningsordningen videreføres. Tilsyn med gudstjenestelivet er en vesentlig del av biskopens ansvar. Tilsynet er biskopens veiledning og også inspirasjon til menighetene. Biskopens tilsyn kan sikre både god stedegenhet, involvering og gjenkjennelse for gudstjenestelivet i bispedømmet. At biskopen fortsatt gir endelig vedtak, vil være med på å sikre at menighetene i bispedømmet har en forutsigbar og gjenkjennelig gudstjenestefeiring.

Borg bispedømmeråd og Borg biskop foreslår at menighetene sender lokal grunnordning til biskopen til orientering, med mulighet for biskopen til å sende saken tilbake når en menighet ikke forholder seg til liturgien vedtatt av Kirkemøtet:

Menighetsrådene bør fortsatt være det organet som godkjenner den lokale grunnordningen, innenfor rammene som er vedtatt av Kirkemøtet. Samtidig må dette balanseres mot biskopens tilsynsmyndighet, der tilsynet med menighetenes gudstjenestefeiring er et sentralt element. [...] Det regelfestet at menighetsrådene sender sine vedtak om lokal grunnordning til biskopen,

tjenestevei via prosten, til orientering. I tilfeller der menighetsrådet ikke forholder seg til liturgien vedtatt av Kirkemøtet vil dette gi biskopen anledning til å returnere vedtaket til menighetsrådet, veilede dem og bed dem om å sende inn fornyet vedtak. Hvis menighetsrådene ønsker andre alternativer enn det som er vedtatt av Kirkemøtet, må man søke biskopen om godkjenning av dette.

Møre bispedømmeråd og Møre biskop «meiner at lokal grunnordning fortsatt bør godkjennast av biskopen. Med mange små kyrkjelydar er det behov for å sjå gudstenesteordningane i ein større samanheng.» *Nidaros bispedømmeråd og Nidaros biskop* «ser ikke noen grunn til å justere prosedyrene for utarbeidelse av menighetens lokale grunnordning eller for godkjenning av de lokale grunnordningene.» Det samme gjelder *Nord-Hålogaland bispedømme og Sør-Hålogaland biskop*, *Bjergvin biskop* og et mindretall i *Hamar bispedømmeråd*, som fremhever at «Biskopen sikrer med dette at gudstjenestelivet er i henhold til retningslinjene, og har det helhetlige og langsiktige perspektivet.»

Stavanger bispedømmeråd og Stavanger biskop understreker at «myndigheten til å godkjenne lokal grunnordning bør fortsatt ligge hos biskopen», men vil i tillegg åpne for at også «proster og prester får fullmakt til å fravike ordningene på enkelte gudstjenester» og at menighetene selv «bør kunne velge å avholde fire temagudstjenester i løpet av året.»

Dette anbefales ikke som en generell ordning, men må i tilfelle være opp til den enkelte biskop å vurdere innenfor bestemmelsen om at «Biskopen kan i særlige tilfelle samtykke i et opplegg av søndagens gudstjeneste som avviker fra gjeldende ordning.» (GB I, s 16)

Hamar biskop og flertallet i Hamar bispedømmeråd

mener at prosten kan følge opp at den lokale grunnordning er i henhold til retningslinjer. Biskopen har mulighet til å ivareta tilsynet ved å se til dette ved blant annet på visitaser og andre besøk der hun deltar ved gudstjenester i de lokale kirkene. På denne måten vil det begrense byråkratiet, og styrke det lokale arbeidet med gudstjenestene.

Tunsberg bispedømmeråd mener også at

dagens godkjenningsrutiner bør tydeliggjøres og forenkles, for eksempel gjennom bruk av kortfattede standardskjema. Det er naturlig at prosten, som biskopens representant, har et ansvar for lokal oppfølging i det enkelte prosti. Ved visitas er biskopens tilsyn med gudstjenesteordningen et viktig tema.»

Agder bispedømmeråd og Agder biskop mener at det nå «vil være en bedre løsning at biskopen delegerer ansvaret for at justeringene er innenfor regelverket, til prostene.» *Sør-Hålogaland bispedømme og Sør-Hålogaland biskop* mener også at «det kan legges mer vekt på prostens koordinerende ansvar i prostiet, gjerne slik at det pålegges noe mer samordnede ordninger.»

Menighetene har også ulike meninger om hvordan en kan sikre at lokal grunnordning er innenfor ordningen vedtatt av Kirkemøtet:

Ris menighetsråd (Oslo bispedømme), *Jeløy menighetsråd* (Borg bispedømme) og *Hemnes menighetsråd* (Nord-Hålogaland bispedømme) er blant dem som ikke finner noen grunn til å endre gjeldende regelverk.

Østsinni menighetsråd (Hamar bispedømme) spør: «Kunne en tenke at menighetenes vedtak sendes prostene, som melder fra til biskopen om eventuelle uregelmessigheter?» Samtidig fremhever rådet at «tilsynet med gudstjenestelivet er en vesentlig del av biskopenes ansvar.» Også *Varden menighet* (Stavanger bispedømme) mener «det holder å melde til prost dersom man gjør «vesentlige» endringer i lokal grunnordning.»

Level, Torpo og Ål sokneråd (Tunsberg bispedømme) mener:

Det er viktig at soknerådet kan gjøre valg lokalt for stedegengjøring av gudstjenesten. Men det trengs kanskje ikke en full godkjenning av biskop, men at biskop kan forlange endringer om det er utenfor rammene som er gitt.»

Meningsforskjellene synes altså ikke å handle om å redusere biskopens tilsynsrolle overfor menighetene i gudstjenestelivet, men om hvordan det på en enklere måte kan sikres at den lokale grunnordning er innenfor den gudstjenesteordning som Kirkemøtet har vedtatt. Spørsmålet om å delegere denne kontrollfunksjonen til prostene, behøver ikke anfekte regelverket slik det i dag er med biskopens godkjenningsmyndighet, ettersom biskopen kan delegere oppgaver til prostene.

Det foreslås likevel en forenkling av godkjenningsprosedyren ved at det bare er ved *avvik* i ordningen en må søke godkjenning hos biskopen, og at punkt 55 i Alminnelige bestemmelser endres slik at menigheten skal sende sin lokale grunnordning til biskopens orientering.

Av andre punkter i Alminnelige bestemmelser som høringsinstanser har foreslått justeringer kan nevnes:

Punkt 54: «Lokal grunnordning fastsettes for en bestemt periode, fortrinnsvis 2-4 år».

Stavanger bispedømmeråd og *Stavanger biskop* mener «det er ikke lenger behov for at lokal grunnordning gjelder i en begrenset periode» og foreslår derfor følgende formulering:

«Den lokale grunnordningen gjelder inntil soknerådet får godkjent søknad om ny lokal grunnordning eller biskopen ber om endringer.»

Det foreslås at denne setningen erstatter nåværende formulering i punkt 54 i Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste.

I punkt 56 foreslår *Stavanger bispedømmeråd* og *Stavanger biskop* å føye inn en presisering, slik: «Den vedtatte lokale grunnordningen skal gjøres kjent for menigheten, og er en bindende ordning, med de unntakene disse bestemmelsene selv hjemler. Menighetens hovedgudstjenester skal planlegges og utføres i samsvar med den.»

Det må avklares om dette tillegget er nødvendig å ta inn, eller om det juridisk betraktet er så selvsagt at det ikke behøver å presiseres.

De samme høringsinstansene mener det også er behov for å koordinere gudstjenesteplaner og prestenes tjenesteplaner, og at dette er prostens ansvar. De foreslår følgende tillegg i punkt 65:

«Prosten har ansvar for å koordinere menighetenes gudstjenesteplaner og prestenes tjenesteplan. Prosten kan be om endringer i menighetenes planer og legge rammer for gudstjenesteplanleggingen i prostiet.»

Det må avklares om dette forslaget er nødvendig å ta inn, eller om det er ivaretatt av annet regelverk.

Det siste endringsforslaget fra *Stavanger bispedømmeråd* og *Stavanger biskop* er en bestemmelse om at «Presten ser i samarbeid med kirkemusiker og andre medvirkende til at informasjon om gudstjenesten og dens ledd blir gitt kortfattet og der ordningen tilsier det, slik at gudstjenesten ellers kan forløpe sømløst i størst mulig grad.»

Dette viktige anliggendet bør imidlertid være dekket av de presiserende rubrikkene som er gitt om dette i høringsforslaget og av punkt 13, 18 og 71 i Alminnelige bestemmelser, og anbefales derfor ikke tatt inn.

Høringsspørsmål 3: Justeringer i hoveddel I. Samling, ledd 1 - 8

Til denne første delen av selve liturgien for hovedgudstjeneste var det i høringsforslaget foreslått en rekke detaljerte presiseringer og endringer. I tillegg kommer de større spørsmålene om samlingsbønnen, syndsbekjennelsen og dagens bønn. Svært mange høringsinstanser har svart på disse spørsmålene.

3a: Ledd 1 Forberedelse. For å styrke en god forberedelseskultur til gudstjenesten var det foreslått å presisere at «kirkerommet er åpent en stund før gudstjenesten med anledning til stillhet, lystenning og bønn» i stedet for formuleringen «kan være åpent...».

Møre bispedømmeråd, Hamar bispedømmeråd, Hamar biskop, Oslo bispedømmeråd, Oslo biskop, Nidaros bispedømmeråd og VID støtter endringen om det obligatoriske at kirkerommet er åpent før gudstjenesten. Det gjør også *Stavanger bispedømmeråd*, men foreslår formuleringen «stillhet, bønn og gjerne også

lystenning, der forholdene ligger til rette for det.» De foreslår også at «Øving til gudstjenesten og synlige praktiske forberedelser bør være avsluttet ti minutter før gudstjenesten begynner». Det kan være et godt råd, men blir for detaljert å ta inn i rubrikken.

Norges kirkesangforbund «er enig i forslaget om at kirkerommet skal være åpent en stund før gudstjenesten starter. Dette får konsekvenser for når forberedelsen av gudstjenesten, for eksempel korøvelse, må være ferdig.»

Samisk kirkeråd påpeker at

kirkerommet er viktig, og at det er bra å ha ro før starten av gudstjenesten. Gudstjenesterommet utendørs er også viktig i en del samiske sammenhenger. Dette ivaretas i forslaget der det står at «kirkerommet er åpent en stund før gudstjenesten.» Det var også et ønske om at det kunne vært nevnt at man kan folde hender og bøye hodet som mulig måte å forberede seg til gudstjeneste.

Kirkelig Utdanningssenter Nord kommenterer forslaget slik;;

Det er fint å legge opp til at kirkerommet skal være åpent en stund før gudstjenesten starter, så lenge det kan tas hensyn til gudstjenesteforberedelser og lokal tilpasning av hva «en stund» innebærer. På mindre steder, der kanskje både kirketjener, organist og prest ankommer kirkestedet med ferge kort tid før gudstjenesten starter, kan dette være en utfordring, men i hovedsak bør dette være godt mulig å gjennomføre. Når det deltar kor med små barn i gudstjenesten, kan det muligens også være vanskelig å legge opp til stillhet i kirkerommet før gudstjenesten.

Sør-Hålogaland bispedømmeråd har foreslått å styrke ønsket om stillhet til følgende ordlyd: «Kirkerommet er åpent en stund før gudstjenesten og skal være preget av stillhet, med anledning til lystenning og bønn». Dette er en sterkere presisering av ønsket om stillhet enn høringsforslaget.

Bjergvin bispedømmeråd «er samde i intensjonen om at kyrkjerommet *normalt* er ope ei stund før gudstenesta, men vil ikkje gjera dette til eit absolutt påbod. Det bør stå «Kyrkjerommet *bør vera* ope ei stund før gudstenesta». *Borg bispedømmeråd* og *Borg biskop* er «enig i intensjonen, men det er unaturlig å gjøre det til et absolutt påbud og foreslår «Kirkerommet er *normalt* åpent...»

Det teologiske menighetsfakultet

vil støtte at den opprinnelige formulering «kan være åpent» opprettholdes. Den praktiske tilretteleggingen vil her ofte være avhengig av romforhold, type gudstjeneste og kirke, og hva slags menighet som deltar ved en aktuell gudstjeneste etc.

Presteforeningen, Kirkelig undervisningsforbund og Det Norske Diakonforbund
«mener den foreslåtte presiseringen er overflødig», mens *Musikernes*
fellesorganisasjon

støtter presiseringen av at kirkerommet skal være åpent for bønn før
gudstjenesten, og mener samtidig det er viktig at det legges til rette for stillhet.
Dette handler både om at øvelser i kirken må være avsluttet i rimelig tid, men
også om kultur for prating før gudstjenesten tar til.

Ut fra disse hørings svarene synes det i stor grad å være enighet om intensjonen, men
at det kan være situasjoner hvor det er vanskelig å gjennomføre stillhet før
gudstjenesten. Mellom ordene «kan være» og «er»/»skal være» kan ordet *bør* angi
en retning og intensjon.

Det foreslås følgende rubrikk: «Kirkerommet er åpent en stund før gudstjenesten,
med anledning til stillhet, lystenning og bønn.»

3b: Ledd 1 Forberedelse

Mange høringsinstanser støtter at en eventuell informasjon om dagens gudstjeneste
skal være *kort*, slik høringsforslaget presiserer. (*Møre bispedømmeråd* ønsker
imidlertid ikke denne presiseringen). Det foreslås dermed at følgende rubrikk blir
stående: «Kort informasjon om dagens gudstjeneste ved medliturg eller liturg.»

Borg bispedømmeråd kommenterer også rubrikken «Her eller etter 3 Hilsen kan det
være kort informasjon» og ser det som «positivt at rubrikken presiserer at man må
velge mellom kort informasjon enten før inngangssalmen eller etter nådehilsen.
Starten av gudstjenesten bør ikke være preget av for mye informasjon.»

Når en gir kort informasjon, er det foreslått at det skal være obligatorisk å avslutte
informasjonen med ordene «La oss være stille for Gud». Formuleringen er godt
innarbeidet, men i 2011-ordningen er det også mulig å bruke andre formuleringer, jf.
tidligere rubrikk «eller en annen formulering som innstiller menigheten på å være
sammen for Guds ansikt.» *Seniorprest Ove Kjelling* (Nord-Hålogaland bispedømme)
finner at «det er problematisk å gjøre den til ei obligatorisk avslutning når dette
leddet i seg selv ikkje treng vere med.» *Prost Marit Bunkholdt* (Oslo bispedømme)
mener «dette er et typisk eksempel på unødvendig detaljstyring.» *Norges*
kirkesangforbund mener «det nettopp er på slike steder vi kan ha fleksibilitet, uten at
det vanskeliggjør menighetens aktive deltakelse.»

Da *Nemnd for gudstjenesteliv* fjernet rubrikken om «eller en annen formulering»,
var det fordi denne formuleringen er blitt så innarbeidet mange steder og på en god
måte bygger opp under den etterfølgende stillhet før de tre klokkeslagene. At disse
ordene sies fast hver gang, gir et signal om at vi er på vei inn i en liturgi. Dessuten kan
det for en medliturg, som primært skal gi informasjon her, være godt å ha en slik fast
formulering. Dette er ingen stor sak, men det foreslås at høringsforslaget
oppretholdes på dette punktet.

3c: Ledd 2 Inngangssalme

Til forslaget om at menigheten alltid skal stå under inngangssalmen – og ikke bare under prosesjon, svarer *Stavanger bispedømmeråd* og *Stavanger biskop* at «det finnes gode grunner til å stå under inngangssalmen, men det er ikke nødvendig å gjøre det obligatorisk. Menighetene bør selv kunne velge å beholde innarbeidede tradisjoner på dette nivået og selv bestemme om man skal stå eller sitte.»

Bjørgvin biskop svarer:

Det bør ikkje vera obligatorisk å stå på fyrste salme. Særleg i små kyrkjelydar, som det er mange av i Bjørgvin, vil det kunna oppfattast som underleg dersom dei få deltakarane som syng noko haltande må reisa seg under salmen. Unnataket er ved prosesjon, t.d. med dåpsfølge.

Bispedømmerådet og biskopen i Agder og Telemark og *bispedømmerådet og biskopen i Møre og Borg biskop* er også imot forslaget om å gjøre det obligatorisk å stå under første og siste salme. Det gjelder også for *TF*, *MF* og *KUN*.

MFO, *Norges kirkesangforbund*, *VID*, *Hamar bispedømmeråd* og *Hamar biskop*, *Oslo bispedømmeråd* og *Oslo biskop*, *Sør- Hålogaland bispedømmeråd* og *Ufung* er blant dem som støtter forslaget. *Ufung* mener

Det er fornuftig at første salme synges stående. Dette gir en mer enhetlig praksis. Og det er ikke minst fornuftig å synge første salme stående for å starte gudstjenesten med riktigere stemmebruk. At vi i alle gudstjenester i hele landet står under første og siste salme vil være et løft for tilhørighetsfølelsen.

Nidaros bispedømmeråd, *Nidaros biskop* og *Borg bispedømmeråd* foreslår å moderere forslaget ved at rubrikken endres til at man *normalt* eller *som normalordning* står menigheten under inngangssalmen. Flere høringsinstanser peker også på at det avhenger av salmens karakter om det er naturlig å stå eller å sitte.

Det er ut fra høringen *ikke* grunnlag for å gjøre det *obligatorisk* å stå under første og siste salme. I de Alminnelige bestemmelser som gjelder, er det i punkt 64 presisert at menighetsrådet har myndighet til å ta beslutning «om menigheten skal sitte eller stå under første og siste salme og eventuelt andre salmer».

En mulig formulering kan være: *Som hovedregel* står menigheten under første og siste salme.» Om en går inn for dette, kan stjernetegnet beholdes ved disse to leddene, og formuleringen i punkt 64 i alminnelige bestemmelser kan justeres noe eller tas ut.

Alternativet til dette er ikke å gi noen føringer om dette og ta bort stjernetegnet ved inngangs- og utgangssalmen og overlate fortsatt helt og fullt til menigheten å ta beslutning om dette.

Det foreslås å holde på at «Menigheten står under prosesjon, Inngangssalme og Hilsen».

3d: Ledd 3 Hilsen:

Bare få høringssvar går imot endringen fra å kalle ledd 3 for Inngangsord til *Hilsen*. Dermed foreslås det å videreføres høringsforslaget ord Hilsen på dette punkt.

Mange foreslår å ta bort rubrikken om at «menigheten setter seg» umiddelbart etter liturgens hilsen. Flere mener at det er helt naturlig at når menigheten står under prosesjon og salme, så setter menigheten seg først *etter* liturgens hilsen (men før eventuell kort informasjon når den er lagt her) - men at dette ikke behøver å stå i en rubrikk. Andre er uenige i at menigheten skal bli stående under hilsen, eller at det i alle fall blir for detaljert med en slik anvisning.

Det foreslås at rubrikken «Menigheten setter seg» beholdes etter liturgens inngangsord. Det gir en mer felles og en mer dynamisk åpning på gudstjenesten.

Det foreslås at rubrikken «Om kort informasjon...» - som har fått god oppslutning - beholdes.

Nidaros bispedømmeråd påpeker at korstegnet som er satt inn i treenighetshilsenen fremstår som obligatorisk – uten at dette er kommentert i høringsnotatet. Det er i dag ulik praksis om liturgen tegner korsets tegn eller ikke ved denne hilsenen. Det betyr at korstegnet enten må tas ut på dette stedet, eller settes i parentes.

Det foreslås at korstegnet markeres som valgfritt for liturgen ved at det settes i *parentes*.

3e: Ledd 4 Samlingsbønn – og 3i: Ledd dagens bønn

Ut fra høringen er det naturlig å se disse to sentrale bønneleddene sammen. Begge bønneleddene belyses derfor i det følgende avsnittet:

Høringsforslaget foreslår å endre *samlingsbønnen* fra å være et obligatorisk ledd til å bli et valgfritt ledd. Høringsforslaget om *Dagens bønn* går motsatt vei, fra å være et valgfritt ledd, foreslås det å bli et obligatorisk ledd.

Her er menighetens svar på forslaget om å gjøre *samlingsbønnen* valgfri:

Av de 180 menighetssvar som vi har mottatt svarer 104 menigheter ja til å gjøre samlingsbønnen valgfri, mens 57 menigheter svarer at den fortsatt bør være obligatorisk (19 menigheter har ikke besvart spørsmålet). Størst oppslutning om å gjøre den valgfri har menighetene i Oslo bispedømme, Stavanger bispedømme og Tunsberg bispedømme. I menighetene i Hamar bispedømme og Nord-Hålogaland bispedømme er det flertall for at den bør være obligatorisk, og i Borg bispedømme er det «uavgjort» (12-12).

Selv om det er klart flertall for å gjøre leddet valgfritt, betyr ikke dette at flertallet er imot selv å bruke samlingsbønn. Svært mange av dem som støtter forslaget om at den blir valgfri, presiserer at de har gode erfaringer med samlingsbønn og vil fortsette med å be samlingsbønn. I høringen er samlingsbønnen noe av det som fremheves som mest positivt med reformen.

Andre foretrekker imidlertid *dagens bønn* framfor *samlingsbønn* og beklager at disse bønnene ikke forelå da reformen ble innført.

Når det gjelder høringsspørsmålet om å gjøre *dagens bønn* til et *obligatorisk* ledd har kun 48 menigheter har svart ja til å gjøre *dagens bønn* obligatorisk, mens 105 menigheter har svart nei til dette. Bare i Møre bispedømme er det et (knappt) flertall for å gjøre leddet obligatorisk (6-5), og størst er motstanden mot dette i menighetene i Stavanger og Oslo bispedømmer. Også flertallet av andre høringsinstanser svarer nei til å gjøre leddet obligatorisk.

Dette betyr at en *ikke* ut fra høringen kan anbefale å gjøre *dagens bønn* obligatorisk i alle hovedgudstjenester, slik høringsforslaget var.

Både når det gjelder *samlingsbønn* og *dagens bønn* er det et flertall for valgfrihet blant menighetene. Dette kan skyldes en generell tendens til at menigheter ikke ønsker for mange obligatoriske ledd, noe som er særlig tydelig i menighetene i Stavanger og Oslo bispedømmer. Flere menigheter presiserer at forutsetningen for at de går inn for å gjøre samlingsbønnen valgfri, er at *dagens bønn ikke* blir obligatorisk.

Samtidig taler mange menigheter for at én av disse bønnene må være med i innledningsdelen av hovedgudstjenesten. Man ønsker åpenbart å gi rom for andre menigheters rett til å velge annerledes enn det de selv foretrekker i valget mellom samlingsbønn og *dagens bønn*.

Det er likevel grunn til å gå dypere inn i begrunnelsene for at samlingsbønnen skal være obligatorisk eller valgfri. Her følger uttalelser fra bispedømmerådene og biskopene om samlingsbønnen:

Oslo bispedømmeråd og Oslo biskop

er skeptiske til å gjøre samlingsbønnen valgfri og innføre *dagens bønn* som fast ledd, og ønsker ingen endring nå. I rubrikken bør det åpnes opp for at også medliturg kan lese *dagens bønn*, med anvisningen «ML/L».

Borg bispedømmeråd og Borg biskop mener at samlingsbønnen bør være obligatorisk:

Samlingsbønnen fungerer godt, både liturgisk, dramaturgisk og når det gjelder involvering. Selve intensjonen med samlingen er at menigheten samles for Guds ansikt, og det som dypest sett uttrykker dette, er bønnen. Derfor ivaretar samlingsbønnen et viktig liturgisk anliggende. Å gjøre samlingsbønnen til frivillig ledd vil også svekke den leke deltakelsen i gudstjenesten, siden bønnen

ofte ledes av en medliturg eller leses høyt av hele menigheten. (gjengitt etter biskopens tekst)

Også *Hamar biskop* «mener samlingsbønnen bør forbli obligatorisk», og at *dagens bønn* bør tas bort:

Det er viktig å minne om at et av reformbehovene for hovedgudstjenesten var knyttet til samlingsdelen. For å unngå den uheldige overgangen fra nådehilsen til syndsbekjennelsen var det viktig å ha en slik bønn å speile seg imot på et tidlig tidspunkt. Dette er viktig i særdeleshet der man velger å ha syndsbekjennelsen i samlingsdelen. Disse samlingsbønnene bør derimot ha et større preg av å ivareta intensjonen i Dagens bønn. Hamar biskop ønsker derfor at det nå gjøres et større arbeid knyttet til samlingsbønnene, og at Dagens bønn tas bort i sin helhet.

Tunsberg bispedømmeråd uttaler:

Det bør drøftes videre om det faktisk er et godt valg å gjøre samlingsbønnen valgfri, og innføre dagens bønn som fast ledd i liturgien. Mange liker vel så godt samlingsbønnene. Det kan også være et godt grep å legge «Dagens bønn» som ledd 4 (Samplingsbønnen), lest enten av liturg eller medliturg.

I *Agder og Telemark bispedømmeråd* er det ulike syn på spørsmålet.

Nidaros biskop

ønsker å beholde samlingsbønnen i begynnelsen av gudstjenesten. Samplingsbønnen har vært foreslått utelatt av hensyn til opphopningen av bønner i starten på gudstjenesten. Ofte kommer imidlertid dåpshandlingen mellom samlingsbønn og Dagens bønn, og vil bryte opp den problematiserte situasjonen.

Sør-Hålogaland biskop

mener samlingsbønnen fortsatt skal være obligatorisk. Samplingsbønnen er nå godt innarbeidet og fungerer liturgisk fint. Dagens bønn kan gjerne inkluderes i samlingsbønnen som et kortere fakultativt tillegg til den faste bønningen, slik blir dagens preg introdusert allerede ved begynnelsen av gudstjenesten.

Sør-Hålogaland bispedømmeråd mener også

det vil være uheldig å gjøre denne endringen. Samplingsbønnen er nå godt innarbeidet og fungerer liturgisk fint. Den bør fortsatt ha sin plass som fast obligatorisk ledd etter nådehilsen.

Andre biskoper og bispedømmeråd har en annen mening:

Hamar bispedømmeråd støtter i hovedsak forslaget om å gjøre samlingsbønnen til et kan-ledd.

Det er viktig at ikke samlingsdelen føles for massiv, og hvis Dagens bønn blir obligatorisk, vil det bli for mye tekst i den innledende delen av gudstjenesten. Likevel er det noen utfordringer knyttet til denne endringen som bispedømmerådet vil peke på. Hvis man i en menighet velger å fjerne både samlingsbønn og syndsbekjennelse, vil i praksis *Kyrie* fremstå som menighetens svarledd på prestens hilsen. Dette blir en noe underlig kombinasjon, og det føles som det er noe som «mangler». Derfor kan man vurdere om ikke *Dagens bønn* skal være mulig å fremføre etter *Hilsen*, slik det er gitt mulighet til å gjøre på høytidsdager. Dette vil gå imot det økumeniske argumentet, men her må det veies opp mot hva som fungerer rent praktisk.

Stavanger bispedømmeråd og *Stavanger biskop* er enige i at samlingsbønnen blir et kan-ledd. Det er også *Bjergvin biskop*.

Bjergvin bispedømmeråd foreslår at samlingsbønnen kan flyttes lenger fram og bes som en del av ledd 1 Forberedelse, og ikke som del 4 Samlingsbønn:

Me er heilt samde om at samlingsbøna ofte, og særleg når det er prosesjon inn, kjem etter at gudstenesta er i gang og mister sin funksjon og difor bør vera eit kan-ledd. Når det ikkje lenger er eit obligatorisk ledd, bør det vera opning for at samlingsbøna kan koma heilt fyrst når det ikkje er informasjon, slik som i den gamle klokkearbøna. Alt no fungerer avslutninga av informasjonen som eit bøneledd: «Lat oss vera stille for Gud!»

Det er viktig at samlingsbønene verkeleg er samlande og speglar kyrkjegjengarens situasjon ved inngangen slik den gamle klokkearbøna gjorde. Nokre av dei er så generelle at dei like gjerne kunne vore plassert i forbøna, det gjeld og framlegget til ny samlingsbøn 9.

Bispedømmerådet støttar vurderinga av at etter at Kyrkjemøtet gav høve til å leggja syndsvedkjenninga til innleiingsdelen, og ein vedtok å laga bøn til Dagens bøn/Kollektbøn, er det ikkje lenger like naudsynt å ha samlingsbøn. Det er og ein fordel for flyten i gudstenesta at det ikkje er fleire enn to bøneledd før preika.

Møre bispedømmeråd og *Møre biskop*

støtter forslaget om å endra samlingsbøna til eit valfritt ledd. Ein ynskjer likevel å peike på at dette er ei bøn som mange stader er lokalt utforma, og fungerer godt med bruk av barn og unge som medliturgar. Ein meiner også at i særskilde gudstenester med trusopplæringsfokus eller anna fokus på barn og unge, kan ein vurdere å gje høve til å ha samlingsbøna (sjølvstgt på sin eigen plass i gudstenesta) i staden for Dagens bøn.

Nidaros bispedømmeråd «er enig i at samlingsbønnen ikke lenger skal være obligatorisk. Bispedømmerådet vil samtidig understreke betydningen av å ha en fast

felles åpning av gudstjenesten.» Også *Nord-Hålogaland biskop* er enig i at samlingsbønnen ikke lenger blir obligatorisk.

I alt er det 5 biskoper og 4 bispedømmeråd som er imot forslaget om å gjøre samlingsbønnen valgfri, og 4 biskoper og 6 bispedømmeråd som er for at samlingsbønnen blir valgfri.

Når vi går til andre regulære høringsinstanser, er det unison oppslutning om at samlingsbønn bør være et *valgfritt* ledd.

Det teologiske fakultet

støtter høringsutkastets forslag om at samlingsbønnen ikke lenger er obligatorisk. Samlingsbønnens liturgiske bilde er klokkebønnen. Denne bønnen har en særlig plass i norsk-dansk luthersk gudstjenesteliv, men er ikke å anse som nødvendig for at samlingsdelen skal være fullverdig. Ved å gjøre samlingsbønnen obligatorisk, risikerer en også å gjøre samlingsdelen unødig lang og fortung. Det som derimot bør gjøres obligatorisk, er Dagens bønn.

VID er enig i at samlingsbønnen blir et valgfritt ledd. Det samme gjelder *KUN* og *Norges musikkhøgskole*, som begrunner det med at «tre ledd bønneledd i samlingsdelen (samlingsbønn, syndsbekjennelse og dagens bønn) er for mye.»

Det teologiske menighetsfakultet skriver:

I spørsmålet om forholdet mellom samlingsbønn og dagens bønn mener MF at det er viktigere at en gjør et valg mellom de to enn hvilken av dem en velger. Med andre ord mener vi en bør unngå at det både er samlingsbønn og dagens bønn i samme gudstjeneste da dette blir ordrikt og hemmer fremdriften. I valget mellom disse mener vi det kan argumenteres langs ulike linjer:

Til fordel for samlingsbønn kan fremføres at mange har satt pris på innføringen av denne, ikke minst synes det som versjonene som bygger på den gamle «klokkebønnen» er foretrukket av mange. Samlingsbønnen bidrar til å skape stillhet og forventning, men som ledd i innledningsdelen bidrar den også til å tydeliggjøre hvem vi er som trer frem for Guds ansikt i gudstjenesten. Dermed må den ses i sammenheng med den påfølgende syndsbekjennelsen. [...] Samlingsbønnen kan ha en viktig funksjon med å balansere denne ved også å fremheve et gudsbilde og en forståelse av mennesket som skapt av Gud.

Til fordel for dagens bønn kan man, i tråd med høringsnotatet, se verdien av bønnens doble funksjon, både konklusjon av samlingsdelen og en innledning til orddelen. På sitt beste kan dagens bønn gi mulighet for fordypning og konsentrasjon. På den annen side blir de ofte kompakte og ordrike, og det kunne være interessant å undersøke i hvilken grad og hvordan gudstjenestedeltakerne oppfatter det som sies.

IKO fremhever at «samlingsbønn og dagens bønn bør ses i sammenheng slik at det er mulig å velge en av dem.» *Norges kirkesangforbund* «er enige i at samlingsbønnen ikke lenger skal være et obligatorisk ledd.» *Samisk kirkeråd* påpeker at selve formuleringen «samlingsbønn kan utelates» virker negativt, og bør endres. Dette tas med videre. *Ufung, Sjømannskirken, teOLOgene og MFO* slutter seg til at samlingsbønnen blir valgfri. *Det Norske Diakonforbund* «mener det bør være valgfrihet om en benytter samlingsbønn eller dagens bønn.»

Presteforeningen og Kufo

støtter forslagets intensjon om at innledningsdelen ikke bør bli for lang. Presteforeningen/Kufo mener det bør være valgfrihet for om en benytter samlingsbønn eller dagens bønn, og at normalt en av dem skal være med. Dagens bønn bør kunne fremsies av medliturg. Presteforeningen/Kufo foreslår å ta inn i rubrikken til ledd 4 Samlingsbønn en mulighet for å kunne bruke dagens bønn som samlingsbønn på høytidsdager. Presteforeningen/Kufo mener det ikke bør gjøres endringer i bønnenes ordlyd. (Kufo mener det bør presiseres at det kun skal brukes én bønn).

Alt i alt gir høringssvarene – med unntak av biskopene og bispedømmerådene, som er mer delt i synet på dette – et klart flertall for å gjøre samlingsbønnen *valgfri*.

Det må samtidig legges til at det er uklart hva slags bønn menighetene bruker som *samlingsbønn*, ettersom mange høringssvar viser at de anvender dagens bønn for den enkelte søndag som samlingsbønn, lest av en medliturg eller av liturgen, for å angi det som er søndagens særskilte tema. Dette er det gitt anledning til i 2011-ordning *på store høytidsdager*, hvor man går så å si rett på dagens festpreg. Men ellers var ikke samlingsbønnen tenkt å ha et slikt preg, men skulle heller sette ord på at vi er kommet sammen for Guds ansikt for å feire gudstjeneste og ta imot det Gud vil gi oss. Den høytidsfulle, faste lovprisningen som avslutter dagens bønn er heller ikke så velegnet som en samlingsbønn, slik flere høringsinstanser peker på.

I arbeidet med 2011-ordningen ble det foreslått å utarbeide noen samlingsbønner som også var kirkeårsrelatert, men dette ble ikke anbefalt, fordi man ville vente på at Dagens bønner ble utarbeidet.

To mulige modeller for forholdet samlingsbønn og dagens bønn

1. En mulig løsning ut fra dette er å foreslå at den enkelte menighet må ha med *enten* samlingsbønn *eller* dagens bønn, eventuelt begge deler. Dette er én av to mulige modeller som kan forsvares ut fra høringen. Flere høringsinstanser foreslår denne løsningen med enten å ha med en samlingsbønn eller dagens bønn, og at det blir for mye å ha begge deler.
2. En annen modell er å la dagens bønn være obligatorisk kun når hovedgudstjenesten feires som *høymesse*, men ellers ikke, ettersom dagens bønn (kollektbønn) historisk og økumenisk sett hører med i høymessen. Dette

var et synspunkt som Nemnd for gudstjenesteliv vurderte i sitt arbeid, men landet likevel på å gjøre denne bønnen obligatorisk i alle hovedgudstjenester. I lys av høringen er *ikke* naturlig å gjøre dagens bønn obligatorisk i alle hovedgudstjenester.

Nidaros bispedømmeråd og Nidaros biskop uttaler i tråd med denne modell 2 at de

gir sin tilslutning til at Dagens bønn blir obligatorisk i alle høymesser. Bispedømmerådet og biskopen vil imidlertid foreslå at Dagens bønn kan utelates når gudstjenesten feires etter forkortet ordning og i andre hovedgudstjenester enn høymesse.

Det er også enkelte andre høringsuttalelser som fremmer dette synspunktet. I 2011-ordningen er det allerede gitt to bestemmelser for hva en høymesse skal inneholde: Alle 3 skriftlesningene og den aronittiske velsignelsen. Det er fullt mulig å gjøre også dagens bønn obligatorisk når hovedgudstjenesten feires som høymesse. Den svenske kirke har i sin nye gudstjenesteordning angitt hvilke ledd som ikke behøver være med når gudstjenesten ikke feires som full høymesse, og en slik presisering etterlyses av flere i høringen.

3. En tredje modell ble vedtatt av NFG 2018, hvor Dagens bønn foreslås obligatorisk i hovedgudstjenester, men hvor menigheten kan velge enten å be en samlingsbønn eller syndsbekjennelsen (eller begge) før kyrie, som også er obligatorisk. Kravet om at det bes i alle fall én bønn, er for å unngå at en går rett fra Hilsen til Kyrie.

Det er denne tredje løsning som foreslås.

3f: Ledd 5 Syndsbekjennelse

I høringsforslaget var det satt inn en innledende setning (Guds barmhjertighet er stor) før liturgens oppfordring: «La oss bøye oss for Gud ...». Bakgrunnen for dette var å gi en overgang mellom åpningshilsenen og oppfordringen til syndsbekjennelse, når samlingsbønn kan velges bort. Forslaget har fått både svært positive og svært kritiske tilbakemeldinger.

Hemnes menighetsråd (Sør-Hålogaland bispedømme) «hilser med glede at innledningen til syndsbekjennelsen knyttes til Guds barmhjertighet. [...] Vi ber derfor om at løftesordet må gjøres obligatorisk i syndsbekjennelsen.» *Jeløy menighetsråd* (Borg bispedømme) «synes de nye formuleringene er fine.»

Ufung er imidlertid delt i synet på det framlagte forslaget:

Innledningen fungerer slik Nemnd for gudstjenesteliv har ment; den legger vekt på tillit til Gud i forkant av syndsbekjennelsen, og mykner dermed overgangen fra inngangsord (eller samlingsbønn) til syndsbekjennelse. Det er derfor positivt å ha den med, selv om innledningen også kan fungere uten den første setningen.

Den nye innledningen er ikke heldig. Å legge inn en setning for å mykne overgangen til syndsbekjennelsen er Ufung for, men denne formuleringen med bruk av ordet «barmhjertighet», da er det vanskelig å se den klare sammenhengen. Det er ikke en klar sammenheng mellom de to utsagnene og vi får dermed akkurat den brå overgangen som Nemnd for gudstjenesteliv søker å unngå. Det er dermed bedre å utelate den første setningen.

Flere er kritiske til å ha et slik løftesord *før* syndsbekjennelsen, og ikke etter. *Preses* uttaler:

Preses mener at forslaget til ny innledning av syndsbekjennelsen ikke er godt. Sammenhengen mellom innledningen og den påfølgende oppfordringen til bekjennelse av synder fremstår noe abrupt, som om innledningen nesten tilsiktet skal stå som en slags formildende kontrast til ordene som følger. Preses ser ikke helt hverken den teologiske merverdien eller hensikten med det og synes det er formmessig noe urytmisk og foretrekker derfor den nåværende ordning med løftesordet i bakkant. Løftesordet er også dekkende for meningsinnholdet i den foreslåtte innledning og dermed har ikke den foreslåtte innledning noen selvstendig funksjon.

Også *Bjørgvin biskop* er kritisk:

Eg er usamd i at tilseiinga av Guds nåde på eit vis kjem både før og etter syndevedkjenninga, slik det no leggst opp til ved at ein innleiar med å seie: «Guds barmhjertighet/miskunn er stor.» Her føregrip ein konklusjonen på vedkjenninga, og noko av dramatikken fell då burt. Dersom ein likevel vel å ha ei slik formulering, vil det truleg kommunisere betre å seie «nåde» enn «barmhjertighet/miskunn».

Møre bispedømmeråd og Møre biskop

er kritiske til formuleringa «Guds barmhjertighet er stor» av di den knyter Guds miskunn til syndsvedkjenninga på ein måte som i mot intensjonen kan verke reduksjonistisk på gudsbilete og kan forsterke eit bilete av ein streng og dømande Gud. Dersom ein treng ein overgang når samlingsbøna fell bort, bør den i staden uttrykke vår tillit til Gud heller enn ein eigenskap ved Gud.

Tunsberg bispedømmeråd mener at forslaget «virker forståelig, men unødvendig. Innledningen «Guds barmhjertighet er stor» er en ny formulering som kan kjennes unaturlig.»

Stavanger bispedømmeråd og Stavanger biskop fremhever at det fortsatt må være mulig å innlede syndsbekjennelsen med det dobbelte kjærlighetsbudet, og er kritisk til ordet «barmhjertighet», som har en gammeldags klang. «Guds nåde er stor» er en mulig alternativ formulering.»

Bjørgvin bispedømmeråd mener også «at ordet «barmhjertighet og «miskunn» kommuniserer dårlig i dag» og foreslår heller «Vår Gud er rik på nåde og miskunn».

Hamar bispedømmeråd uttaler:

Innledningen til syndsbekjennelsen er god. Barmhjertighet er et godt ord som uttrykker nærhet til Gud. Det er dog grunn til å stille spørsmålet om nynorsk versjon *miskunn* er like godt og anvendbart, da dette er et begrep som er lite kjent blant spesielt unge mennesker.

Oslo bispedømmeråd og *Oslo biskop* slutter seg til høringsforslaget når det gjelder innledningen til syndsbekjennelsen. *Sør-Hålogaland bispedømmeråd* støtter forslaget til fast innledning («Guds barmhjertighet er stor. La oss bøye oss..»).

Nord-Hålogaland bispedømmeråd og *Nord-Hålogaland biskop* er kritiske, men peker på en alternativ løsning:

Man blir fort sittende med et spørsmål om hva disse to etterfølgende setningene har med hverandre å gjøre, selv om det er en naturlig sammenheng teologisk. Ordene kan også virke bagatelliserende. Skal man si noe er det bedre å bruke et av løftesordene før syndsbekjennelsen. I disse kommer sammenhengen frem, noe det ikke gjør i forslaget.

Sokneprest Kjetil Kringlebotten (Bjergvin bispedøme) peker også på denne løsningen og poengterer forskjellen mellom løftesord og absolusjon:

Løftesordet frå 1. Johannesbrev bør bli sagt før syndsvedkjenninga. Det er ikkje eit absolusjonsord og løfter er noko ein vanlegvis gir *før* folk gjer eller seier det løftene er knytt til. Slik det er i dagens ordning, og slik det framleis blir lagt opp til i høyringa, framstår dette som lite logisk. Ein skal sanna syndene, men får ikkje løftet før etterpå. Her ser det ut som at nokon har misforstått forskjellen mellom absolusjon og løftesord. Dette blir berre forsterka ved at ein vil ta bort høvet til å vise til det dobbelte kjærleiksbodet før syndsvedkjenninga. Forslag til endring:

Nynorsk: Guds miskunn er stor, han som seier i sitt ord: *Dersom vi sannar syndene våre, er han trufast og rettferdig, så han tilgjev oss syndene og reinsar oss for all urettferd*. Lat oss difor bøya oss for Gud og sanna syndene våre.»

Bokmål: Guds barmhjertighet er stor, han som sier i sitt ord: *Dersom vi bekjenner våre synder, er han trofast og rettferdig, så han tilgir oss syndene og renser oss for all urett*. La oss derfor bøye oss for Gud og bekjenne våre synder:

Flere etterlyser *absolusjonsord* etter syndsbekjennelsen, men det er *løftesord* det handler om i gudstjenesteordningen. Noen taler for at det bør være *obligatorisk* å bruke *løftesord* i forbindelse med syndsbekjennelsen (*Borg biskop*, *Bjergvin biskop*). Den lutherske kirke i USA (ELCA) har derfor en utførlig beskrivelse av Guds nåde i *innledning* til syndsbekjennelsen. Syndsbekjennelse forberedes her med beskrivelser av Guds nåde og barmhjertighet.

For å gjøre det tydelig at det handler om løftesord og ikke absolusjon, kan en kan vurdere å flytte løftesordet fram *før* syndsbekjennelsen. Da kan en ta bort setningen «Guds barmhjertighet/nåde er stor» og simpelthen si det første alternativet til løftesordet som står i 2011-liturgien.

«Guds ord sier: Dersom vi bekjenner våre synder, er han trofast og rettferdig, så han tilgir oss syndene og renser oss for all urett. La oss bøye oss for Gud og *bekjenne våre synder*» -eller «*be om tilgivelse*.» Flere etterlyser nemlig muligheten til fortsatt å si «be om tilgivelse» i stedet for «bekjenne våre synder». Fra nynorsk hold pekes det på at ordet «sanna» er i ferd med å gå ut av bruk, og at «be om tilgjeving» foretrekkes.

Det foreslås at begge formuleringene «bekjenne våre synder» og «be om tilgivelse» videreføres. Høringen gir *ikke* grunnlag for å gjøre obligatorisk den foreslåtte innledningsformuleringen «Guds barmhjertighet er stor» - eller en justert variant av denne, som *Bjergvin bispedømmeråd* foreslår: «Vår Gud er rik på nåde og miskunn». Spørsmålet gjenstår imidlertid om det er mulig å finne en bedre kort formulering, når det ikke bes samlingsbønn og syndsbekjennelsen i innledningsdelen.

Det foreslås ut fra det som her er kommet fram å *flytte løftesordet fram* foran oppfordringen til å bekjenne synder/be om tilgivelse. Dersom en ikke bruker løftesord, har NFG 2018 foreslått følgende formuleringer: «I tillit til Guds nåde vi vi bekjenne våre synder» og «I tillit til Guds nåde vil vi be om tilgivelse».

Flere etterlyser også begrunnelse for at det doble kjærlighetsbudet er tatt bort som mulig innledning til syndsbekjennelsen (bl. a. *Nidaros bispedømmeråd*), mens andre bifaller dette. Grunnen er at det til tross for den pedagogiske verdien som dette bibelordet kan ha i denne sammenheng, blir det for omstendelig og ordrikt. Det kan likevel tenkes å gi rom for dette bibelordet når syndsbekjennelsen bes før forbønnsdelen.

Når det gjelder *hvilke syndsbekjennelser* som skal anvendes, er det mange som etterlyser 1977-varianten, som noen menigheter bruker. Den er fortsatt slitesterk og bør være et alternativ, hevder flere. Det er nesten ikke kommet inn kommentarer til de tre syndsbekjennelsene som Nemnd for gudstjenesteliv og Kirkerådet har foreslått videreført fra 2011-ordningen. NFG var kritisk til noen av formuleringene i familiegudstjenestebønnen (alternativ 3 i 2011-ordningen), særlig til ordene «Vi har glemt deg og det du vil vi skal gjøre. Vi har tenkt mer på oss selv enn på andre». *Nykirke menighetsråd* (Tunsberg bispedømme) kommenterer denne syndsbekjennelsen og mener at den «er ikke god, verken språklig eller innholdsmessig».

På grunn av at stadig flere synes likevel å velge denne bønnen, ikke bare på gudstjenester med mange barn og unge, men på høymesser, ble den videreført. Et enklere og bedre alternativ, som barn godt kan kjenne seg igjen i – og som er i form - kan være følgende bønn, som foreslås:

(Bokmål:)

Gud, du kjenner og elsker oss alle.
Du vil at vi skal ta vare på hverandre og på jorden.
Vi vet at vi svikter og gjør deg imot.
Tilgi oss og hjelp oss
for Jesu skyld.

(Nynorsk:)

Gud, du kjenner og elskar oss alle.
Du vil at vi skal ta vare på kvarandre og på jorda.
Vi veit at vi sviktar og gjer deg imot.
Tilgjev oss og hjelp oss,
for Jesu skuld.

I høringsforslaget var det også lagt ved et nytt forslag til syndsbekjennelse, et alternativ 4 – i vi-form, en form som mange i dag synes å foretrekke, men som til nå bare har vært representert i alternativ 3, familiegudstjenestebønnen. Det nye alternativ 4 skulle også ivareta sider ved syndsforståelsen som reformen har blitt kritisert for å tone ned. Det som kan tale for en slik bønn, er behovet for en syndsbekjennelse i vi-form med andre bibelske motiver og en noe annen forståelse av mennesket som skapt og samtidig som synder. Synden er her primært forstått som en makt, som vi ber om befrielse fra.

I høringen vurderes alternativ 4 ulikt. Mange ønsker den velkommen. *Åssiden menighet* (Tunsberg bispedømme) «mener at det nye alternativet til syndsbekjennelsen kommuniserer godt og får fram ulike sider, bl.a. synd som bortvendthet fra Gud, syndens makt i hjertet og tilgivelse som frihet til tjeneste.»

Andre peker på poetiske og innholdsmessige svakheter i bønnen. *Bjørgvin bispedømmeråd* og *Bjørgvin biskop* mener også at syndsbekjennelser bør være i jeg-form, og bare være i vi-form for barn, men dette synes ikke å være et utbredt synspunkt. Flere høringsinstanser har også foreslått mindre justeringer i bønnen. Noen har innvendinger mot 3. linje («og kjenner syndens makt i vårt hjerte/våre hjerter»). Andre ønsker å få med nærmere konkretiseringer av våre synder, og ikke minst er det pekt på at bønnen må vise til Jesu soning (for Jesu skyld).

Disse innvendingene er det forsøkt tatt hensyn til i følgende reviderte forslag:

(Bokmål:)

Hellige Gud,
se i nåde til oss.
Vi har vendt oss bort fra deg
i tanke, ord og handling.
For Jesu Kristi skyld, tilgi oss
og fri oss fra syndens makt,

så vi kan tjene deg,
ditt skaperverk og neste.

(*Nynorsk:*)

Heilage Gud,
sjå i nåde til oss.
Vi har vendt oss bort frå deg
i hug og handling.
For Jesu Kristi skuld, tilgjev oss
og fri oss frå synda si makt,
så vi kan tena deg,
ditt skaparverk og vår neste.

Høringens forslag om å ta bort muligheten til lokalt utforme en egen syndsbekjennelse *som brukes fast*, får bred oppslutning fra bispedømmerådene og biskopene. *Nidaros bispedømmeråd* og *Nidaros biskop* «støtter innstrammingen i anledningen til å bruke lokalt utformet syndsbekjennelse regelmessig i gudstjenesten.» *Bjergvin bispedømmeråd* og *Bjergvin biskop* begrunner det bl a med at «synda ikkje er stadeigen». Bispedømmerådet og biskopen i *Agder og Telemark* støtter forslaget og skriver: «

Vi ser utfra de lokale variantene vi har fått, at det er meget krevende for en lokal menighet både språklig og teologisk å utforme en god syndsbekjennelse. Samtidig bør det ikke være slik at bortfallet av muligheten til å formulere en lokal permanent syndsbekjennelse, har tilbakevirkende kraft.

Tunsberg bispedømmeråd og *Oslo bispedømmeråd* og *Oslo biskop* vil imidlertid beholde denne muligheten:

Oslo biskop har i forbindelse med godkjenning av lokal grunnordning mottatt 16 søknader om å få bruke egen formulert syndsbekjennelse som fast ledd i en eller flere av menighetens hovedgudstjenester. Ti ble godkjent og er i bruk i gudstjenestefeiringen i menighetene. At det nå ikke vil være mulig å bruke de lokalt utformede syndsbekjennelsene, som vil være en naturlig konsekvens av at muligheten for å søke om godkjenning (og bruk) faller bort, vil nok ikke bli tatt godt imot hos disse. Bestemmelsen vil nok true menighetenes opplevelse av at gudstjenestereformen skal fremme stedegengjøring og involvering i gudstjenestelivet i de enkelte soknene. Oslo bispedømmeråd mener det er viktig at menighetene fortsatt har anledning til å søke biskopen om bruk av lokalt utformet syndsbekjennelse til fast bruk i en eller flere av menighetens hovedgudstjeneste.

Det foreslås imidlertid at høringsforslaget om dette opprettholdes.

3g: Ledd 6 Bønnerop

De er også bred oppslutning blant høringsinstansene om at kyrie-leddet skal være *obligatorisk*. Flere menigheter ønsker likevel å videreføre ordningen med at kyrie-leddet kan utelates på familiegudstjenester. *Sykkulven kyrkjelyd* mener at

verken Kyrie eller Gloria bør være obligatorisk. Ropet om nåde kan av og til få tydelegare uttrykk gjennom ein salme eller ei felles bøn. Det er ikkje openbart at folk forstår betydinga av kyrie eller at den har den ønska effekta i alle menigheiter. *Presteforeningen* og *Kufo* går også inn for at leddet kan falle bort i enkelte gudstjenester.

Teologistudent *Einar Østerhagen* gir en utførlig begrunnelse for *obligatorisk* kyrieledd:

Jeg vil gi min fulle tilslutning til at kyrie blir obligatorisk i alle hovedgudstjenester, på to grunnlag: 1. Dette er et viktig økumenisk grep. 2. Det er viktig at også gudstjenester med barn og unge har dette leddet. Kyrie-leddet rommer noe av den fortvilelsen vi mennesker bærer på, og jeg tror at dersom vi skal ta barn og unge på alvor, så må også gudstjenestene våre romme dette. Livene våre er ikke bare preget av fest og glede, og dette er noe som mange barn og unge har erfart. Det er derfor viktig at når barn og unge kommer til kirka, så kan de få oppleve at gudstjenesten er med på å romme hele dem, med både de gode og de dårlige dagene i livet. Kirken må ikke bli et sted som skyver det vanskelige under teppet, men lager rom hvor alle kan få være seg selv og komme med sine liv.

Bispedømmeråd og *biskop i Agder og Telemark* «fremhever at «ved siden av Halleluja-omkvedet i forbindelse med evangelielesning, er kyrie det eneste som kan oppfattes av et internasjonalt publikum, noe som kan være et økumenisk poeng.» *Norges musikkhøgskole* «ser det som positivt at kyrie ikke kan utelates i hovedgudstjenesten, men blir et fast ledd. Dette er et viktig ordinarieledd som hører hjemme i messens inngangsdeler.»

Av andre som støtter forslaget om obligatorisk kyrie kan nevnes *TeoLOGene*, *MFO*, *Diakonforbundet*, *VID*, *Norges musikkhøgskole* og *Norges kirkesangforbund*, mens *Ufung* er delt i spørsmålet ut fra hensynet til henholdsvis fleksibilitet og det økumeniske.

VID «stiller et kritisk spørsmål ved forholdet mellom og overgangen fra kyrie til gloria.»

Dette mener vi er en svakhet som ordningen fra 2011 drar med seg fra forrige liturgirevisjon. I salmene i Det gamle testamente ser vi flere ganger at det er et tilsynelatende brått skifte mellom klage og lovsang. Disse salmene ble sunget i tempelet, og gammeltestamentlige forskere ser da for seg at prestene i tempelet har ropt ut et frelsestilsagn som har fungert som en overgang mellom

klagen og lovsangen. Dette prestelige frelsestilsagnet står ikke i bibeltekstene, og derfor oppleves overgangene som svært brå når vi leser noen av disse salmene.

I overgangen mellom vårt kyrie og gloria mangler et slik prestelig frelsestilsagn, og overgangen kyrie-gloria oppleves som brå. Dette bør det finnes en løsning på.

Også *Borg biskop og et flertall i Borg bispedømmeråd* reiser dette spørsmålet og foreslår

å legge inn et løftesord mellom de to leddene, som for eksempel kan være: «Kom til meg, alle dere som strever og bærer tunge byrder, og jeg vil gi dere hvile» (Matt 11,28). Strukturelt og innholdsmessig vil da Glorialeddet bli et gjensvar på bønnen om miskunn og løftesordet fra Kristus. Hvordan løftesordet eventuelt skal utformes og uttrykkes liturgisk, må utredes nærmere.

Borg bispedømmes mindretall «mener at dagens ordning der Kyrie etterfølges av Gloria fungerer godt liturgisk og strukturelt, og ønsker ingen endring på dette punktet.»

Dette spørsmålet har vært reist tidligere. At kyrie og gloria følger rett etter hverandre, gjelder også i andre kirkers liturgier, og er ikke et særnorsk fenomen. Liturgikeren Ingemann Ellingsen omtalte dette spørsmålet i sin bok *Når dere samles* (1977), en bok som gav forklaringer til 1977-liturgien:

Fordi Kyrie ikke er en del av syndsbekjennelsen, har en ikke tatt inn et såkalt nådetilsagn mellom Kyrie og Gloria som foreslått flere ganger hos oss. Et nådetilsagn plassert her ville etter noens mening ta bort det uheldige ved å ha to så forskjellige ledd som Kyrie og Gloria uformidlet ved siden av hverandre. Den nåværende brå overgangen kommer helt umotivert på menigheten, er det blitt hevdet.

Men Kyrie og Gloria kan godt stå uformidlet side om side. Den vanlige begrunnelsen for dette har vært at det svarer til de kristnes kår her i verden på en og samme tid å synge Kyrie og Gloria. En lever jo både i den gamle og i den nye tidsalder.

Det foreslås å følge høringsforslaget om at kyrie-leddet er *obligatorisk* i alle hovedgudstjenester.

3h Ledd Lovsang gloria

Gloria er et fast ledd i alle hovedgudstjenester. Dette presiseres slik: «Musikken og teksten til gudstjenestens ordinarieledd hentes normalt fra Den norske kirkes fem godkjente hovedserier.»

Det er allmenn enighet om dette i høringen, så det foreslås å følge høringsforslaget på dette punkt.

Høringsspørsmål 4: Justering i hoveddel II – Ordet, ledd 9 - 17

4a: Ledd 9 Første lesning og Ledd 11 Andre lesning

Til menighetssvaret «Gud være lovet»:

Mange har innvendinger mot høringsforslaget, som vil ta bort muligheten til at menigheten kan svare «Gud være lovet» etter første og andre skriftlesning. Det er urimelig å ta bort denne muligheten i menigheter hvor dette menighetssvaret er innarbeidet og fungerer godt (blant annet *Sjømannskirken, MFO, Presteforeningen, Det Norske Diakonforbund, Norges musikkhøgskole, Bjørgvin biskop og Bjørgvin bispedømmeråd*).

Sør-Hålogaland biskop og Sør-Hålogaland bispedømmeråd skriver: «La det gjerne fortsatt være valgfritt, slik at de menighetene som har innarbeidet det og opplever det som godt, kan fortsette med det. Menighetssvaret er viktig for å gi menigheten mulighet til respons og delaktighet.»

Fornebulandet menighetsråd (Oslo bispedømme) og *Herdla kyrkjelyd* (Møre bispedømme) ønsker også å beholde dette som kan-ledd. *Dyrøy menighet* (Nord-Hålogaland bispedømme) og *Innstranden sokn* (Sør-Hålogaland bispedømme) svarer at «Gud være lovet» er et godt innarbeidet menighetssvar lokalt og ønskes videreført som et valgbart ledd.» *Grong menighetsråd* (Nidaros bispedømme) mener

det er dumt å fjerne ledd som er godt innarbeidet. Menigheter som bruker det, må få lov til det. Alle menigheter har agendaer der menighetssvarene står. Det kan umulig være noe problem at noen bruker svaret og noen ikke.

Høybråten, Fossum og Stovner menighetsråd (Oslo bispedømme) er enig i å ta det bort. Det gjelder også *Norges kirkesangforbund, Hamar biskop og et flertall i Hamar bispedømmeråd*.

Det synes å være et klart flertall for å beholde denne muligheten til menighetsvar. Det foreslås derfor at det tas inn igjen som et kan-ledd.

4b: Ledd 10 Bibelsk salme

Dette er ikke mange som kommenterer dette leddet. *Norges kirkesangforbund* poengterer at det må være mulig å ha en *bibelsk salme* også på andre steder i gudstjenesten. Det er ikke utelukket, men det har en særlig plassering mellom de to

første lesningene. *MFO* støtter forslaget om at det også kan være *korsang* mellom lesningene og mener «det bidrar til variasjon og integrerer samtidig koret i liturgien». Også *NMH* mener at dette bidrar til å fremheve «viktigheten av korets liturgiske funksjon».

Det foreslås at høringsforslaget beholdes i dette leddet.

4c: Ledd 12 Evangelium

Høringsforslaget innebærer en endring ved at evangelielesningen ikke bare «*kan* innledes med hallelujaomkved», men *skal* innledes med hallelujaomkved. I *etterkant* av lesningen er det åpnet for flere muligheter enn hallelujaomkved, som «kort salme eller annet svarledd ved menighet eller kor.»

Innstranden menighet (Sør-Hålogaland bispedømme) er ikke enig i at et hallelujaomkved skal være obligatorisk før evangelielesningen, og svarer: «Vi ønsker ikke at hallelujaomkved skal bli et fast ledd. Det passer godt i noen kirkehus og type gudstjenester, men oppleves kunstig i andre sammenhenger. Det bør som nå være valgfritt.»

Moster sokneråd (Bjergvin bispedømme) støtter heller ikke «at halleluja-vers blir obligatorisk før evangeliet.» *Hillevåg menighet* (Stavanger bispedømme) «ønsker fortsatt mulighet for salme før preken, og med mulighet for Hallelujavers på høytider.» Det gjelder også *Holmlia menighet* (Oslo bispedømme).

Vardåsen menighetsråd (Oslo bispedømme)

mener også det er uheldig at Hallelujaomkved gjøres obligatorisk i forbindelse med evangelielesningen. Det er ikke naturlig hos oss hverken på julaften eller ved konfirmasjon å bruke et slikt ledd på bekostning av en kjent salme. På førstedager bør det fremdeles være mulig å synge høytidsverset *før* evangeliet leses. En endring av praksis på dette vil være fremmedgjørende for menigheten.

Menighetsfakultetet skriver:

Vi har tidligere pekt på verdien av felles, enhetlige løsninger særlig for de leddene menigheten fremsier eller synger. Selv om hallelujaomkvedet hører til disse, ser vi ikke at dette har fått en utbredelse og bruk som tilsier at dette omkvedet bør bli et fast ledd.

VID skriver:

Vi opplever at en innføring av hallelujavers til et obligatorisk ledd i alle hovedgudstjenester er med på å hindre kreativiteten og mulighetene i forbindelse med prekenen. En del prester benytter seg av dagens mulighet med å ha en innledning før en leser dagens prekentekst. Denne innledning kan ha som hensikt

å fange oppmerksomheten til tilhørerne, og/eller gi en kontekstuell innledning til teksten før den leses. Dette oppleves av mange som et godt pedagogisk virkemiddel. Ved å gjøre hallelujavers til et obligatorisk ledd, fratas prestene denne muligheten, og det blir enda mer krevende å bygge bro mellom den leste teksten og menneskers liv. Vi mener derfor at hallelujaverset ikke bør være obligatorisk.

Det teologiske fakultet «vil påpeke at dette ikke bør gjøres obligatorisk, av hensyn til en fleksibel gudstjenesteordning i forhold til musikalske uttrykk».

Norges musikkhøgskole slutter seg til

forslaget om justering av hallelujaled, samt bruk av *Tractus* i fastetiden. Når det gjelder utformingen av Halleluja/Tractus, bl a med bruk av evangelievers, så bør det utarbeides en veiledning om dette. Flere av versjonene av Halleluja i koralbokens bind III sprenger rammene for hallelujaledet i høymessen.

Også Kirkelig Utdanningscenter Nord hilser forslaget velkommen:

Å stadfeste hallelujaomkvedet som et fast ledd i gudstjenesten vil bidra til forutsigbarhet og styrke en tradisjonell praksis, som tydeliggjør evangeliets særskilte verdi i gudstjenestefeiringen. Bestemmelsen om å kunne benytte et tractus-ledd i fastetiden er også bra, som markering av kirkeårets preg.

Soknepresten i Hamar menighet, Per Erik Stave Engdal, skriver:

Det er positivt at hallelujaomkvedet ved evangelielesninger blir obligatorisk. Dette fremhever karakteren av evangeliet som Kristusnærvær, slik også evangelieprosesjonen gjør. Flott at nå også tractus i fastetiden kommer inn, vi har gode erfaringer med det, og det gir muligheter for den virkningsfulle vekslingen med kirkeårets tider.

Også kantor i Bragerne (Tunsberg bispedømme), Jørn Fevang, «støtter forslaget til fast hallelujaomkved, samtidig som det åpnes for alternativer i fastetiden.»

Når vi går til biskopene og bispedømmerådene er det fem biskoper som er for obligatorisk hallelujaomkved (Oslo, Borg, Hamar, Bjørgvin og Sør-Hålogaland) - og fire biskoper som er imot (Agder og Telemark, Stavanger, Møre og Nord-Hålogaland) av dem som har svart. Seks bispedømmeråd er for (Oslo, Borg, Hamar, Tunsberg, Bjørgvin og Sør-Hålogaland) og tre bispedømmeråd er imot (Agder og Telemark, Stavanger og Møre). Flere av disse peker på det kjente hallelujaomkvedet fra 1977-liturgien: «*Gud være lovet, halleluja, halleluja, halleluja*» som de ønsker kan være en valgmulighet for menighetene.

Bjørgvin biskop

er ikkje samd i at ein opnar for nokre andre svarledd til evangeliet enn et hallelujaomkved. Dersom ein lar kyrkjelyden her synge ein salme, lang eller

kort, vil teksten fort bli gløymt og sammenhengen mellom evangelieteksten og preika mindre tydeleg.

Borg biskop mener

Et hallelujaomkved vil løfte frem evangelielsesningen som sentral i gudstjenesten. Dette understrekes ved at det – som i forslaget – synges et kort vers som er konsentrert i formene, og ikke en ordinær salme. I tillegg til hallelujaversene i NoS 977 bør også 1977-liturgiens «Gud være lovet, halleluja, halleluja, halleluja» videreføres som alternativ. Dette verset har vist stor slitestyrke.

Åpner man for å ta inn 1977-liturgiens halleluja, innebærer det at en fjerner den begrensning som ligger i forslaget, som angir kun hallelujaomkved fra Norsk salmebok nr.977.

Det foreslås å inkludere 1977-liturgiens hallelujaomkved (som også brukes i lovprisningen til slutt i gudstjenesten) i ordningen. Dermed tas henvisningen til Norsk salmebok bort.

NFG 2018 vedtok å endre rubrikken til følgende: «Evangelieslesningen innledes med hallelujaomkved *eller salmevers med hallelujaomkved.*» Dette foreslås.

4 d: Ledd 13 Preken

Flere synes det er unødvendig å presisere hvor prekenen kan holdes fra (*Presteforeningen, Kufo* med flere). *Sør-Hålogaland bispedømmeråd* og *Sør-Hålogaland biskop* «er positive til at det presiseres hvor prekenen skal holdes fra.» *Nord-Hålogaland biskop* og *Nord-Hålogaland bispedømmeråd* foreslår: «Prekenen holdes normalt fra prekestolen». Også *Borg bispedømmeråd* og *Borg biskop* foreslår dette og begrunner det slik:

Forslaget til rubrikk om at «prekenen holdes fra prekestolen, lesepulten eller et annet sentralt sted i kirkerommet», er utydelig. Det er viktig å fastholde prekestolen som det sted der prekenen skal fremføres, samtidig som det gis anledning til fleksibilitet for ulike typer gudstjenester. Det bør presiseres at «prekenen normalt holdes fra prekestolen».

Det foreslås følgende fullstendige tekst om prekensted: «Prekenen holdes normalt fra prekestolen».

Mange høringsinstanser spør om hvorfor følgende rubrikk fra 2011 er tatt ut av forslaget:

«I prekendelen kan det i samråd med liturgen legges inn aktualiserende, dramatiserende eller aktiviserende innslag som er samordnet med innholdet i prekenen»? Er det fordi det er unødvendig å si dette, fordi det er selvsagt, eller er det fordi en ikke ønsker slike innslag?

Nemnd for gudstjenesteliv mente ikke å forby dette, men fant at det ikke var nødvendig å presisere dette.

Det foreslås å ta inn igjen denne rubrikken fra 2011-ordningen: «I prekendelen kan det...».

Seniorprest Ove Kjelling (Nord-Hålogaland bispedømme) spør

kvifor omtalen frå 1977/92 om at «predikanten kan først be en kort, fri bønn» er blitt borte i gudstenestereforma? Eit svar kan vere dette: Fordi ein har gjeve fokus til alt anna i liturgien. Eg meiner at når ein har så stort fokus på epiklesen i nattverdbønene, så burde ein la påkalling av Andens verknad også kome til uttrykk i samband med preika. Tidlegare ba presten gjerne om at Den heilage ande måtte opplyse ordet etc. No inviterer ikkje akkurat liturgien til slik opplysning eller epiklese. Dette er enno meir svekka med at hallelujaomkvedet no skal «omkranse» evangeliet. Ikkje noko gale i akkurat det; *men* det har fjerna det som gjerne var ei påkalling av Anden med å synge ein bønnesalme eller Heilagande-salme.

Det er ikkje berre med eit sterkt fokus på liturgi generelt at arbeidet med preika blir svekka, også liturgien i seg sjølv svekker denne delen!

Kjelling argumenterer overbevisende for at påkallelse av Ånden ikke bare hører til nattverdssakramentet, men også til Ordet. Ved at den tidligere bønnesalmen før prekenen ikke lenger er det som det legges opp til, er det behov for å tydeliggjøre at predikanten gjerne kan be en bønn før eller etter prekenen.

Det foreslås derfor å ta inn følgende setning, som er hentet fra 1977-ordningen, først i rubrikken til punkt 13/Preken: «Predikanten kan først be en kort bønn.»

Flere høringsinstanser har også påpekt at det *ikke* bør være obligatorisk at prekenen avsluttes med lovprisningen, slik det var i 1977-liturgien. Her bør det fortsatt stå det som står i 2011-ordningen at «prekenen *kan* avsluttes med lovprisningen:»

Det foreslås at lovprisningen etter prekenen blir et kan-ledd.

Ordlyden i den tradisjonelle lovprisningen på bokmål ønsket Nemnd for gudstjenesteliv å endre til «og *være skal* én sann Gud...» i stedet for å videreføre ordlyden fra 1977- og 2011-ordningen; «og *blir* én sann Gud...». Den nynorske versjonen er «vera skal», og denne uttrykker tydelig at Gud «forblir» og ikke «blir til». *Stavanger bispedømmeråd* og *Stavanger biskop* støtter dette endringsforslaget fra NFG, men som ikke var foreslått i høringsdokumentets tekst. De begrunner formuleringen «være skal» slik:

Blir kan logisk sett antyde at Gud ikke *er*. Det som blir tenker vi ofte ikke har «nådd sin fulle væren». «Være skal» er derfor mer teologisk presist, positivt høytidelig og gir en fin lydmessig effekt (alliterasjon) med at det begynner på

samme konsonant som «var». «Blir» er mer diffust, hverdagslig og kan etterlate seg noen spørsmålstegn.

Menighetsfakultetet støtter imidlertid å holde på formuleringen «var, er og blir» på bokmål.

Språklig sett kan en si at ordet «blir» ofte brukes i betydningen «fortsette å være», «forbli» eller «vedbli» på bokmål. Ordbøker oppgir gjerne begge betydningene: 1. «gå over til å være» og 2. «fortsette å være». I sammenheng med «triaden» «som *var, er og blir*» kan det ikke være tvil om at det betyr «fortsette å være». Det er derfor ikke noe behov for å endre en så innarbeidet formulering på bokmål i tråd med (det nynorske og kraftfulle) «være skal», en formulering som på bokmål vel ikke er en naturlig uttrykksmåte, unntatt i en nærmest *befalende* mening. «Forblir» er da en mer naturlig uttrykksmåte på bokmål, om det er behov for å presisere betydningen av ordet «blir».

Det foreslås derfor å beholde formuleringen «som var og er og *blir*» på bokmål.

I høringsforslaget ligger det også en alternativ avsluttende lovprisning etter prekenen:

L: «Lovet være Gud, vår skaper, frigjører og livgiver.»

Det teologiske fakultet støtter denne formuleringen.

I *Agder og Telemark bispedømme* «er det ulike meninger om denne formuleringen. Mange kirkegjengere har fått et nært forhold til denne formuleringen. På den annen side kan det innvendes at formuleringen mangler forbindelse til oldkirkens treenighetsformel *Faderen, Sønnen og Ånden*».

Stavanger bispedømmeråd og *Stavanger biskop* uttaler:

Bak ønsket om kjønnsinkluderende språk i gudstjenesten ligger det en positiv intensjon om å fremme likestilling, ivareta mennesker med et problematisk forhold til farsbegrepet, anerkjenne rikdommen i bibelske gudsbilder og ikke tillegge Gud menneskelig kjønn.

Samtidig kan også noe viktig gå tapt ved å gå bort fra den tradisjonelle begrepsbruken med «Faderen, Sønnen og Den Hellige Ånd». Denne uttrykker sentrale sider ved kristen teologi, ikke ved å kjønnsbestemme Gud, men ved å uttrykke at Gud er tre personer, som åpenbares hver for seg gjennom frelseshistorien. Personene er mer enn sine enkelte egenskaper, og det er dette som blir en utfordring når det legges inn for mye tyngde på «Skaper, frigjør og livgiver». Faderen er mer enn Skaper, Sønnen er mer enn frigjør (et begrep med noen politiske overtoner) og Ånden er mer enn livgiver.

Valget av lovprisning bør heller ikke bli en teologisk markeringsarena. Vi mener det er viktig å bruke en liturgi som i størst mulig grad uttrykker vår

felles kristne tro og som ikke så lett leses kirkepolitisk. Selv om tradisjonen innebærer en fare for å strekke de maskuline personbestemmelsene ut over sin grense, så mener vi likevel dette er et tryggere valg enn å plukke ut sentrale, men likevel spesifikke egenskaper med hver av de tre personene. I andre liturgier enn høymessen kan alternative formularer brukes, men her vil det fungere best om den tradisjonelle får stå alene.

Björgvin bispedømeråd er også kritisk til det nye lovprisningsalternativet:

Lovprisninga etter preika bør ha en form som er lik for alle. Bruk av alternativ formel i staden for den trinitariske vil verka meir som ein politisk markering enn ei lovprising på slutten av preika. Skal den alternative treledda formuleringa brukast, må den brukast på same måte som ein no har opna for i starten (4. alt), saman med ei fullverdig trinitetsformel. Men det er nok at dette alternativet kan brukast i starten av gudstenesta, det treng ikkje brukast i preike og.

Også andre høringssvar er kritiske til det nye lovprisningsalternativet, bl a *Horten menighetsråd* (Tunsberg bispedømme), men de aller fleste kommenterer ikke denne nye lovprisningen og har derfor ikke sterke innvendinger.

Det foreslås å beholde denne formuleringen i dette valgfrie leddet.

Flere ønsker å beholde rubrikken i 2011-ordningen om at « Etter prekenen kan det gis tid til stillhet, en kort salme eller meditatív musikk. » (*Skøyen menighetsråd, Høybråten, Fossum og Stovner menighet og Horten menighet*).

Det foreslås å ta inn igjen denne rubrikken, ettersom prekenen kan gjøre dette naturlig.

4 e Ledd 14 Trosbekjennelse credo

Borg ungdomsråd mener at man også bør ha «Måne og sol» som et alternativ til den apostoliske og nikenske trosbekjennelsen. Denne salmen er velkjent og fungerer godt på gudstjenester for barn og unge. Også i andre høringssvar foreslås det å åpne for denne muligheten på slike gudstjenester. *Fjell menighetsråd* mener at «trosbekjennelsen bør kunne utelates på familiegudstjenester med små barn. Den kan da eventuelt erstattes av en trosbekjennelsessalme eller en kort trinitarisk formel».

Det bør forutsettes at dette ikke gjelder andre hovedgudstjenester enn gudstjenester for små barn. Ofte er det dåp på slike gudstjenester, og da fremsies den apostoliske trosbekjennelsen i forbindelse med dåpen, og en kan synge *en trosbekjennelsessalme*, slik det allerede står i rubrikken under ledd 14 Trosbekjennelse. NFG 2018 foreslo derfor ingen endring her.

4f: Ledd 15 Salme

Dette leddet beholdes slik høringsforslaget er, hvor det er tydeliggjort at salmen alternativt kan synges etter prekenen i ledd 13.

4i: Ledd 17 (nytt ledd 18) Forbønn

I høringsforslaget er hoveddel III Forbønn i 2011-ordningen foreslått tatt ut som en egen hoveddel, og inngår som et obligatorisk ledd i hoveddel II Ordet. Dette er i samsvar med andre kirkesamfunns inndeling av gudstjenesten, og i tråd med liturghistorien og liturgisk teori og undervisning. Høymessen består da av to hoveddeler, Ordet og Bordet, med en innledende samlingsdel og en avsluttende sendelsesdel. Hver av de to hoveddelene inneholder både Guds tiltale til oss og vår henvendelse til Gud.

Det teologiske fakultet

støtter endringen som foreslås i retning av en tydeligere firedelt ordo i gudstjeneste. Den femdelte ordoen [...] bryter med økumenisk praksis. Dette vil ikke være merkbart for menigheten, men er likevel et viktig liturgisk spørsmål, da det er med på å angi retning for hvordan hoveddelene i gudstjenesten bør aksentueres.

KUN «synes det er kloke valg å plassere forbønnen som en del av Ordets tjeneste og å dele liturgien opp i fire hoveddeler.»

Presteforeningen

mener forbønnen kan opprettholdes som en egen hoveddel i gudstjenesten, og at endring med hensyn til dette ikke er nødvendig. Selv om en gudstjenestestruktur sentrert om «Ordet» og «Bordet» er utbredt, finnes det også holdepunkter for å vektlegge bønne som et tredje hovedelement i gudstjenesten, jf. f.eks Ap.Gj. 2,42 (apostlenes lære, brødsbrytelsen og bønnene).

Også *Det Norske Diakonforbund* og *Kufo* støtter dette synspunktet. *MFO* er også kritisk til å innlemme forbønnen i ordets del:

Avslutningsvis vil vi komme med en betraktning rundt at man går fra en deling på fem til fire i gudstjenestens hoveddeler. Der hvor forbønnshandlingen tidligere var en egen hoveddel er den nå regnet som inn under ord-delen. Vi kan forstå begrunnelsen, blant annet ut fra det økumeniske perspektiv. Samtidig er dette et brudd med forbønnens historiske framskutte plass som selvstendig ledd i gudstjenesten. I tillegg til forelegget i tradisjonen kan det oppleves at forbønnens betydning i menighetens og den enkeltes liv svekkes ved å sløyfe den som hoveddel. Forbønnen kan sies å ha et annet perspektiv og en annen retning enn orddelen for øvrig: Mens Ordet kommer til oss fra Gud, er jo forbønnen vår henvendelse til Gud, med våre ord, med våre erfaringer,

med våre liv. Den er like mye handling som ord: Lystenning, kneling på alterringen, håndspåleggelse og barn som skriver og tegner bønner.

Stavanger bispedømmeråd og *Stavanger biskop* anfører følgende argumenter for å beholde forbønnen som en egen hoveddel:

Fordi takkofferet ikke bør inngå i nattverddelen (se 5c), bør forbønnen fortsatt være en selvstendig del av gudstjenesten (III Forbønn). Dessuten har «Ordet» og «Forbønn» ulik karakter og retning. Ordet er Ord fra Gud til oss, mens forbønnen retter seg fra oss til Gud. Selv om begge er verbale, er det en forskjell mellom delene som kan begrunne at de er selvstendige gudstjenestedeler. Bønn er en viktig del av gudstjenesten og kan fortjene å ha vekt som en egen hoveddel.

Nord-Hålogaland bispedømme og *Nord-Hålogaland biskop* har «ingen sterke meninger rundt dette. Det vil ikke utgjøre noen forskjell i praksis». Få av bispedømmerådene og biskopene ytrer seg til dette spørsmålet.

I NFGs arbeid ble det presisert at forbønnsdelen ikke skulle reduseres i betydning ved ikke lenger å være en egen hoveddel. Forbønnen skal fortsatt være et *obligatorisk* ledd. Flere uttrykker imidlertid bekymring for at forbønnen forsømmes, og at når det ikke er en egen hoveddel, men innlemmes i Ordets del, kan dette oppfattes som en reduisering av forbønnens betydning. På den annen side kan en ikke «redde» forbønnen ved å la det være en hoveddel i stedet for et obligatorisk ledd i gudstjenesten.

Det foreslås at høringsforslaget følges ved at leddet forbønn inngår i hoveddel II Ordet i tråd med historisk og økumenisk praksis.

Bønnevandring

Det er imidlertid et helt annet spørsmål angående forbønnen som har skapt det aller største engasjementet i høringen: Det er forslaget om at bønnevandring skal legges til forbønns-leddet og ikke til nattverddelen. På dette punktet i høringen er det lettere å telle antall høringsinstanser som *ikke* kommenterer dette enn å telle alle dem som kommenterer det.

De som støtter høringsforslaget er i klart *mindretall*. Her har det skjedd en endring i praksis hvor menigheter av flere grunner lar en bønnevandring skje under nattverdhandlingen. Dagens praksis gjør det mer nærliggende å tenke at forbønnsdelen faktisk inngår i nattverddelen, og ikke i ord-delen eller som en selvstendig del mellom disse.

Her er noen få av de mange uttalelsene for at bønnevandring kan skje samtidig med nattverden:

Det har fungert veldig bra hos oss å ha nattverd og bønnevandring felles. Det er mer inkluderende. Ingen føler seg utenfor. De som ikke ønsker å gå til nattverd kan gå til andre poster i kirkerommet. Flere barn har begynt å gå til nattverd etter at vi begynte med dette. Det vil være synd å tvinge menighetene inn i en form med kun nattverd. Det vil oppleves ekskluderende for mange å sitte passivt i kirkebenken og se de andre som går frem. Nattverd med bønnevandring er en fin mulighet som må være tillatt. (*Vegusdal sokneråd i Agder og Telemark bispedømme*)

Det er *svært uheldig* om Forbønn ikke kan inngå som del av et sammenhengende ledd: «bønnevandring/ofring/nattverd/lystenning» ved gudstjenester. Det gjelder særlig for gudstjenester for barn og unge og ved temagudstjenester. Det har vist seg hensiktsmessig og verdifullt. Det bør utarbeides en egen liturgi for det der det blir mulig. (*Ekholt menighetsråd i Borg bispedømme*).

Bønnevandring med nattverd er en ordning som vår menighet har brukt aktivt i mange år. At vi nå ikke skulle få lov til å gjøre det opprører menighetsrådene. Begrunnelsen er ikke lett å skjønne for ikke-teologer. Vi ønsker ikke å endre noe som hos oss har ført til økt nattverd-deltakelse og gode gudstjenesteopplevelser for mange. (*Hamarøy og Sagffjord menigheter, Sør-Hålogaland bispedømme*).

Vi er kritiske til at bønnevandring under nattverd ikke kan erstatte forbønn, fordi dette vil være en viktig løsning av hensyn til tidsaspektet på enkelte gudstjenester for små og store. Det vil bli for omfattende med en egen bønnevandring og deretter nattverd, og også dramaturgisk merkelig at menigheten skal bevege seg i to runder rett etter hverandre. Ettersom det er innarbeidet praksis hos oss med nattverd så godt som hver søndag, vil det innebære at bønnevandring faller ut. Det vil være et stort tap, ikke minst når dette liturgiske leddet som vi merker taler sterkest til gruppen 14-25 år (for øvrig et satsingsfelt for bispedømmet). Bønnevandringsstasjoner som mulighet til å knele og motta velsignelsen, tegne korsets tegn ved døpefont, gå til personlig forbønn og skrive bønnelapper, er hyppig brukt av denne gruppen. Bønnevandring sammen med nattverd oppleves også godt i møte med dåpsfølger. Den mangfoldige bevegelsen i rommet ser vi gjør det lett også for dem som er mer uvante med gudstjenesteliv, å ta del i kirkerommets muligheter og også ta del i nattverden.

Vi har god erfaring med å legge til en kort formulering i takkebønn etter nattverd som også «avslutter» bønnevandringen. (*Holmlia menighet, Oslo bispedømme*)

VID mener at

muligheten med å ha nattverd parallelt med bønnevandring har vært noe av det som har vært positivt med reformen. I gudstjenester der barn og/eller unge deltar i forbindelse med trosopplæringstiltak, er det vår og mange presters erfaring at det at mange aktiviteter foregår parallelt, ufarliggjør det å gå til nattverd. Ved den hellige myldringen i kirkerommet er det ikke så synlig hvem som går og hvem som ikke går til nattverd, og det oppleves tydeligvis enklere å gå til nattverd. I og med at kirkerådet er opptatt av å få opp både gudstjenestedeltakelse og nattverd-deltakelse, er vi forundret over denne innstrammingen. Vi tror at dette i verste fall vil føre til at noen menigheter dropper nattverd på slike gudstjenester. Dette også av tidsmessige årsaker. Å først legge opp til en bønnevandring, få en menighet på 200 - 300 stykker til å finne plassene sine igjen, og så starte nattverdliturgi med nattverdutdeling, frykter vi blir uaktuelt for flere.

IKO «anbefaler [...] at en ikke fjerner muligheten til å ha bønnevandring i tilknytning til nattverden.» *Fagforbundet teOLOgene* mener «det bør fortsatt være mulig med bønnevandring under nattverden. Særlig ved gudstjenester med fokus på barn og/eller unge er slik bønnevandring innarbeidet og fungerer godt.» *Kufo* «ser at det økumeniske argumentet kan tilsi at man ikke har nattverd i bønnedelen, men vi mener her de pedagogiske argumentene her må gå foran dette.»

Presteforeningen mener at

bønnevandring i kombinasjon med nattverd er innarbeidet og fungerer godt mange steder, særlig i gudstjenester med mange barn og unge til stede. Presteforeningen kan se at visse elementer som kan inngå i bønnevandring bør finne sted før nattverden, særlig hvis det er skriftemål som element i bønnevandringen. Siden bønnevandring inngår i ulike typer gudstjenester, dels gudstjenester med mange barn og unge, dels mer meditative gudstjenester, mener Presteforeningen likevel anledningen til bønnevandring samtidig med nattverdutdelingen bør videreføres.

Vang sokn (Hamar bispedømme) tematiserer ofring på alteret, som mange menigheter bruker:

Det å være mulig å ha ofring rundt alteret også når det er nattverd. Dette er en lang og god tradisjon i kirken, og det eneste sted der folket kan komme fram til Guds alter, dersom det er intinksjon i gudstjenestene. Skal man ha bønnevandring, kan ofringen inngå i denne. Dette praktiseres særlig i gudstjenester med barn og unge. Nattverdutdelingen bør skje for seg selv, og ikke som en av flere stasjoner i en bønnevandring.

Bekkelaget og Ormøy menighetsråd (Oslo bispedømme) er kritisk til å legge bønnevandringen samtidig med nattverden:

Spesielt gir vi støtte til forslaget om å legge bønnevandringen som en del av forbønnen, og ikke en del av nattverdfeiringen. Når dette i noen

sammenhenger har vært praktisert slik, oppleves nattverden nedgradert til ett av flere valg i en bønnevandring, og ikke som gudstjenestens høydepunkt, slik vi tenker nattverden er.

Björgvin bispedømeråd

er samd i at bønnevandring er ein del av forbøna og må avsluttast før nattverd. [...] Samstundes må det vera rom for at der einskilde etter å ha mottatt nattverd kan tenna lys og be ved lysglobe/sidealtar som ein del av sin personlege fromhetspraksis rundt nattverden.

Også Sør-Hålogaland biskop

støtter også at eventuell bønnevandring tydelig må være en del av forbønnsleddet, slik at ikke menighetens felles forbønn erstattes med den enkeltes individuelle bønn. Det er også viktig at nattverden ikke er en del av en bønnevandring, men er tydelig avgrenset fra denne, slik at nattverdets sakrament får den unike vekt og betydning den skal ha.

Nidaros biskop «foreslår at det som normalordning ikke skal være anledning til å kombinere bønnevandring og nattverdfeiringen, men at det ved feiring av forkortet gudstjeneste skal kunne åpnes for dette.»

Borg biskop

støtter at det nå blir tydeligere markert at forbønn og nattverd er to ulike elementer. Liturgisk handler bønn og forbønn om at vi gir våre bønner til Gud (sakrifisielt), og nattverden er en handling der vi mottar Guds gaver (sakramentalt). Dette kan bidra til å styrke både forbønnens og nattverdets plass i gudstjenesten. Videre er det en svakhet ved den praksisen som nå har utviklet seg at bønnevandringen hovedsakelig blir en individuell bønnevandring, der forbønn for kirken og verden svekkes.

Borg biskop støtter derfor den tydeliggjøringen som nå foreslås, men ber samtidig om at det i veiledningen tydelig forklares hvordan dette praktisk kan gjennomføres uten at man mister de gode effektene som en aktiv bruk av kirkerommet har gitt i mange menigheter. Borg biskop oppfatter det slik at dette løses ved at man har en kort tematisk og felles bønn for kirken og verden i gudstjenestens forbønnsdel, og at man så legger til rette for at man kan bruke kirkerommet i full grad under nattverdfeiringen, med lystenning, dåpspåminnelse mm.

I høringsdokumentet fremgikk det hovedprinsipp at «bønnevandring er en del av forbønnen» og ikke av nattverdlitugien. Det kan det antakelig være enighet om, så fremt en da i utgangspunktet ikke utelukker at bønnevandring – som en utvidet form for forbønn – også kan skje samtidig med nattverdhandlingen. Uttalelsene peker på mange gode erfaringer med denne praksisen: Det er fortsatt knyttet et stigma til å gå

eller ikke gå til nattverd, og bønnevandringen løser opp i dette og fører til at flere tar imot nattverd. Bønnevandringen gir bevegelse og skaper en atmosfære hvor mange finner nye og konkrete muligheter til kristen bønnep praksis med lystenning, bønnelapper, korstegning ved døpefonten, tegning, samtale mm. Disse handlingene omkranser nattverdfeiringen som det mest sentrale punkt i dette, og - ifølge flere av høringssvarene – oppleves dette *ikke* som en desavuering av nattverden eller at nattverden reduseres til en av mange poster.

Det fremgår at det er tidsmessige og praktiske grunner til å legge bønnevandringen samtidig med nattverdutdelingen, men også sjelesørgeriske grunner, ved å gjøre nattverden tilgjengelig for flere.

Borg biskop foreslår en praktisk løsning, som kan sikre at menighetens felles forbønn ikke faller bort og blir erstattet av ulike bønnestasjoner «à la carte». Det er å beholde en kort, felles forbønn før nattverdliturgien starter, slik også Nemnd for gudstjenesteliv foreslo. På den måten kan en sikre at forbønnen i gudstjenesten «ikke hovedsakelig blir en individuell bønnevandring, der forbønn for kirken og verden svekkes.» Men at en fortsatt åpner for at bønnevandring på visse gudstjenester kan skje samtidig med at nattverdutdelingen pågår.

Det foreslås følgende rubrikk: «Bønnevandring skjer som hovedregel under forbønnen i gudstjenesten, men kan eventuelt skje samtidig med nattverdutdelingen, når en felles forbønn er bedt i forbønnsdelen. Om det bes en bønn for dem som har deltatt på ulike bønnevandringsstasjoner, kombineres ikke denne bønnen med Takkebønn for nattverden etter måltidet.»

4g: 16 Kunngjøring
Her er det ingen endringer.

4h: Syndsbekjennelse
Flere (bl a MF) ønsker at leddet syndsbekjennelse også bør være et nummerert ledd for dem som legger syndsbekjennelsen her, da det virker underlig at syndsbekjennelsen ligger under punkt 16 Kunngjøring. Det er for øvrig god oppslutning i høringen om at menighetene fortsatt skal kunne velge mellom de to alternative plasseringene av syndsbekjennelsen.

Det foreslås at det dobbelte kjærlighetsbudet (Matt 22,37-39) tas inn som en valgmulighet når syndsbekjennelsen er lagt på dette stedet, slik noen etterlyser. Det blir for omstendelig å ha Matt 22 med når syndsbekjennelsen er i innledningsdelen av gudstjenesten. Matt 22 leses før løftesordet, som også fremsies *i forkant* av syndsbekjennelsen, og ikke i etterkant.

Det foreslås at leddet betegnes som «17 Syndsbekjennelse». Det settes inn en rubrikk som gjør det klart at ledd 5 Syndsbekjennelse og ledd 17 Syndsbekjennelse er

alternative plasseringer av leddet Syndsbekjennelse. De etterfølgende leddene får derfor nye tallbenevnelser.

(Nytt) ledd 18 Forbønn for kirken og verden

Her kommenteres både det som står i høringsdokumentet på side 11-12 i hovedstrukturen av ordningen og vedlegget med de enkelte bønnene på side 21 - 35.

Stavanger bispedømmeråd og Stavanger biskop mener at formuleringen «Vårt eget land og folk» som temaområde bør endres til «landet vårt og menneskene som bor her», da konteksten har endret seg og «det er mer enn ett folk som bor i Norge». Poenget er viktig, men det er vel en for omstendelig formulering. Det kan også være et poeng i bønnene å vise at gamle og nye etnisiteter utgjør «vårt folk». Derimot kan ordet «eget» tas ut, slik flere påpeker.

Det foreslås å si «Vårt land og folk» som temaområde alle steder, i stedet for «vårt eget land og folk». Dette foreslår også *PF* og *Kufo*. I forbønnen med de fire himmelretningene (s 26-27) endres formuleringen «ber for vår egen del av kirken og verden» til å være mer i samsvar med formuleringen i de andre himmelretningene: «vi ber for våre søsken her», slik *Møre bispedømme* og *Møre biskop* foreslår.

Møre bispedømmeråd og Møre biskop mener at det må reflekteres i forbønnsliturgien at Kirkemøtet 2017, som vedtok revidert *dåpsliturgi*, ga «høve til at bøn for dei døypte kan verta beden som ein del av forbøna i gudstenesta. Denne moglegheita bør også vere reflektert i forbønsliturgien.»

Det foreslås å ta inn følgende rubrikk i ledd 18 «Når det er dåp i gudstjenesten, kan en av de tre forbønnene i dåpsliturgien (ledd 7) bes i forbønnsdelen.»

Østre Aker og Haugerud menighet ønsker å gi mulighet til å be bønnen i N13 872, vers 5 etter at navnene på de avdøde er lest opp:

Nå er livet gjemt hos Gud.
Vi overgir alt til ham.
Håpet er tent i liv og død.
Ingen er glemt av Gud.

Menigheten begrunner det slik:

Dette salmeverset kan lett forstås som en bønn og ivaretar etter vårt skjønn flere aspekter ved et dødsfall og reaksjoner på dødsfall enn begge de to foreslåtte bibelversene og den foreslåtte bønnen. Vi foreslår at dette tas med i rammeverket som et alternativ etter at en har mintes de døde.

Også *Grorud menighet* gir samme begrunnelse for å be dette salmeverset, men beskriver sin praksis slik:

det kan være fint med større variasjon i ordning og lokale tilpasninger. Vi reiser oss og minnes de døde som avslutning på forbønn, navnene leses, lys

tennes i lysgloben og et bibelvers el. leses. Avslutningsvis er et forslag å lese N13 nr 872,5.

Det foreslås at dette salmeverset i N13 nr 872,5 tas inn som et alternativ til den valgfrie bønningen som en i dag kan be etter skriftlesningen («Barmhjertige Gud, trøst de sørgende og vær dem nær i tiden som kommer».)

Forbønn 5: Når det gjelder det nye forslaget til *Forbønn 5*, er svært mange glade for at denne bønningen er foreslått. Imidlertid har flere sterke innvendinger mot formuleringen «Vi takker deg for helgener og martyrer som vitnet om det.» Også ordet «klarsyn» problematiseres av flere. Disse formuleringene foreslås nå endret til «Takk for alle som med sitt liv har vitnet om deg» og bønningen om «klarsyn» til: «Hjelp oss til å se.»

I *Forbønn 5* skulle *Nidaros biskop* ønske

en bønneformulering som skjerper vår bevissthet om større ydmykhet som forvaltere: Slik den nå står, kan den leses som en videreføring av en hegemonisk forståelse av forholdet mellom mennesket og alt det andre skapte: Mennesket er også en del av, og helt avhengig av resten av Guds skaperverk. Dette aspektet kunne med fordel skjerpes.

Dette anliggendet imøtekommes ved at følgende bønn er tatt i i *Forbønn 3*: «Vi oss hvordan vi selv er en del av alt du har skapt, så vi kan verne om skaperverket slik du vil.» En justering i *Forbønn 5* fra «alt liv» til «alt som lever» kan også gjøre det lettere å inkludere oss selv som del av Guds skaperverk.

Til høringsspørsmål 4: Har dere endringsforslag eller kommentarer til Hoveddel II Ordet?

Høringsforslaget begrunner og legger opp til at leddet *Takkoffer* skal inngå som første ledd i nattverddelen av gudstjenesten. 2011-ordningen har en delt løsning, hvor det er opp til den enkelte menighet å avgjøre om takkofferet er slutten på orddelen eller om takkoffer inngår som første ledd i nattverddelen.

Høringen viser at det *ikke* er enighet om høringens forslag om at takkoffer kun inngår i nattverddelen. Uenigheten er markant – det argumenteres sterkt fra begge sider.

En opptelling av menighetens høringssvar viser at 77 menigheter svarer ja til at takkofferet bør inngå i nattverddelen, mens 67 menigheter svarer nei (36 menigheter har ikke besvart spørsmålet). Et klart flertall av menighetene i Oslo, Tunsberg, Borg bispedømme er enige i at takkofferet kun skal være en del av nattverddelen, mens et klart flertall av menighetene i Bjørgvin, Nord-Hålogaland og Stavanger bispedømme avviser dette. I stor grad gjenspeiles dette også i bispedømmerådenes svar.

Tunsberg bispedømmeråd skriver:

Å la takkofferet inngå i nattverdliturgien kan være viktig i gudstjenesten. Ved å ha takkofferet som del av nattverddelen kan det vises fram at våre gaver, det vi kan gi: penger, brød og vin/drikke forvandles i møte med Kristus og gis tilbake til oss som gaver og som det er vår plikt å forvalte rett.

Stavanger bispedømmeråd avslutter sitt svar slik:

Det er nærliggende å tenke at noen, dersom de opplever takkofferet som en del av nattverdliturgien, vil kunne oppleve offeret som betaling, for gudstjenesten eller nattverden. Denne faren er nærliggende nok slik det er i dag.

Det elementet av forberedelse som alt er inne i liturgien er noe annet enn det som ligger i takkofferet. Det handler om at vi løfter fram det Gud har gitt oss som skaper. Og her er det tydelig at Gud som er subjekt og giver, mens vi tar imot. Den lutherske takknemligheten er en del av troen, mens takkofferet som handling hører hjemme i tjenesten.

TF, KUN og NMH er enige i høringsforslaget om at takkofferet inngår i nattverddelen. *TF* svarer at «ved å holde på at takkofferet legges til nattverddelen, synliggjør en den diakonale og skapelsesteologiske betydningen takkofferet har.» *KUN* «mener at dette er et riktig valg både med tanke på dramaturgisk sammenheng og fordi det skaper god flyt i gudstjenesten. Både den liturgiske tenkningen og det økumeniske aspektet er verdt å ta hensyn til.» *NMH* mener det er «viktig at offertoriets poeng med sammenhengen mellom «Guds gaver» og «våre gaver» fremheves.»

VID er imot høringsforslaget:

Selv om det teologisk kan begrunnes å koble takkofferet til nattverden, mener vi også at det er problematiske sider ved denne sterke koblingen, og at viktige aspekter ved forberedelsen til nattverden kan forsvinne. Vi er derfor skeptiske til at dette gjøres som en fast ordning. Det at salmen før nattverden nå skifter navn til takkoffersalme, er et noe problematisk grep. Salmen før nattverden kan ha mange ulike fokus. I følge luthersk tradisjon kan dette gjerne være en ransakelsessalme som skal hjelpe menigheten til å forberede seg på nattverden. Selv om takk og lovprisning kan være én måte å forberede seg til nattverd på, er ikke den eneste måten. Vi stiller derfor spørsmål ved og problematiserer det ensidige fokus på takk og lovprisning som forberedelsen til nattverden.

MF er også imot og trekker fram problemstillingen med elektronisk betaling:

Vi er enige i at takkoffer teologisk sett kan holdes sammen med nattverden. Samtidig er det grunn til å skjelne mellom nattverdens karakter av ren nådegave og takkofferet, og derfor ikke gjøre takkofferet til en integrert del av selve nattverdsmåltidet.

I drøftingen av dette spørsmålet mener vi også det er viktig å ta i betraktning innføringen av betalingstjenester som Vipps i menighetenes takkoffer, en praksis som innebærer at gudstjenestedeltakerne skal ta frem mobiltelefonene under nattverd liturgien. Hva gjør det med opplevelsen av nattverden? Vi anbefaler derfor å beholde takkofferet som en del av forbønnsleddet, eventuelt vurdere om den nye teknologien gjør det mer naturlig å ha takkofferet på slutten av gudstjenesten.

Også andre høringsinstanser spør hvordan dette er tenkt løst. Imidlertid svarer mange menigheter at de ikke synger nattverdsalmen mens takkofferet samles inn, men at det er musikk under takkofferet og først deretter synges nattverds- eller takkoffersalmen. Andre, større menigheter synger ofte salmen mens takkofferet tas opp, og ønsker å fortsette med det. Spørsmålet om å ha takkofferet i orddelen eller i nattverddelen er ikke avgjørende for om takkofferet tas opp samtidig med at nattverdsalmen synges eller *før* salmen synges - heller ikke for hvordan en løser utfordringen med elektronisk betalingsmåte.

Det foreslås at menighetene fortsatt kan velge mellom å se takkofferet som en del av orddelen eller av nattverddelen. Dette begrunnes først og fremst med de ulike *teologiske* begrunnelsene som gis i høringen. Rubrikken endres slik at det ikke synes som om det er obligatorisk å synge nattverdsalmen med takkofferet samles inn (se nedenfor om dette).

(Nytt) ledd 19 Menighetens takkoffer

Bispedømmerådene og biskopene i *Hamar* og *Møre* viser til at ved flere gudstjenester tas det opp takkoffer ved utgangen, blant annet på konfirmasjonsgudstjenester.

Det foreslås derfor at rubrikken i 2011-liturgiens ledd 18 utvides til:
«kan samles inn her eller under ledd 20, eventuelt under ledd 27.

Under takkofferet kan det fremføres egnet instrumental- eller vokalmusikk. [...].
Takkofferet avsluttes med:

L: Evige Gud, din er jorden og det som fyller den. Alt vi eier tilhører deg. Av ditt eget gir vi deg tilbake.

A eller L: **Ta imot oss og våre gaver i Jesu navn. Amen.»**

Høringsspørsmål 5: Justeringer i hoveddel III. Nattverd (nytt ledd 20 – 23)

(Nytt) ledd 20 Forberedelse av måltidet.

Det er uenighet om salmen skal hete *takkoffersalme*, som høringsforslaget foreslår, eller *nattverdsalme*. I 2011-ordningen står det bare «salme». Imidlertid kan det være viktig at det synges en salme som er knyttet til nattverden på dette punkt, og ikke en

hvilken som helst salme. Det foreslås å bruke ordet «Nattverdsalme», som kan være en takkoffersalme, men kan også ha et annet preg, men som knytter til nattverdhandlingen.

Det er en viss uenighet om hvor tydelige anvisningene i rubrikkene skal være. Ut fra det som nå er sagt om takkoffer og salmen må i alle fall ordet «kan» tas inn igjen (se nedenfor om dette).

Flere er uenige i at følgende setninger skal med: «Et nattverdklede legges under disken og begeret. Det skal også finnes tørkeklut til å fange opp vindråper.» Imidlertid kan det være nyttig for både prest og den som har kirketjenerfunksjon å ha denne bestemmelsen med.

Det foreslås derfor følgende rubrikk:

«Menighetens takkoffer kan samles inn her *eller under ledd 19, eventuelt under ledd 27*. Innsamlingen kan skje *før salmen synges eller mens den synges*. Bordet dekkes. Brød legges på disken og vin helles i begeret. Et nattverdklede legges under disken og begeret. Det skal også finnes en tørkeklut til å fange opp vindråper. Brød og vi hentes fra et sidebord eller kan stå på nattverdbordet fra gudstjenestens begynnelse.»

(Nytt) 21 Takksigelse og bønn

Det er bred oppslutning i høringen om å beholde tiltaleordet *din* (2. person) her, til tross for at forrige setning er en omtale i 3. person:» ...er *Herren Sebaot*». *Sokneprest Kjetil Kringlebotten* (Björgvin bispedøme) støtter dette:

då vi då kjem nærare systerkyrkjene våre, men det må også seiast at dei bibelske salmane er fulle av slike språklege «krumspring» der ein snakkar *til* Gud både i 2. og 3. person, slik som t.d. Sal 71,16: «Eg vil tala om *Herren Guds* storverk, forkynna *di* rettferd, *di* åleine.»

Det teologiske fakultet «mener at det bør innføres en rubrikk om at liturgen skal holde blikket rettet mot elementene under verba (innstiftelsesordene), da dette har store teologiske implikasjoner.» *Nidaros bispedømmeråd* understreker også «verdien av anvisninger i liturgien som kan øke bevisstheten om kroppsspråkets og kroppens betydning for god og troverdig kommunikasjon og formidling.» Nemnd for gudstjenesteliv foreslo dette for å fremheve at innholdet i liturgien ikke bare kommer til uttrykk i ord, men også i kroppsspråk. Dette kom imidlertid ikke med i høringsforslaget, da Kirkerådet mente det var for detaljert.

Prost Marit Bunkholdt (Oslo bispedømme) kommenterer dette slik:

En anvisning foreslått av NFG om hvor liturgen fester blikket under innstiftelse og utdeling er ikke med i forslaget. Begrunnelsen fra Kirkerådet er at «en mente en slik anvisning blir for detaljert». En alternativ tankegang her kunne vært: Det spiller en rolle hvor liturgen fester blikket under innstiftelse

og utdeling. Den enkelte liturg bør ha en bevisst og gjennomført praksis. Om man ser på mennesker eller elementer vil henge sammen med hvordan man forstår innstiftelsesordene, for det første: Er de en fortelling som gjenfortelles til påminnelse eller er de en integrert del av nattverdbønnen? For det andre vil hvor man ser under utdelingen også uttrykke noe om hva man tenker om anledningen: Ser man på mennesket, kan det være fordi man fokuserer på nattverden som fellesskap. Ser man på elementene, kan det være uttrykk for et ønske om å bidra til et felles fokus på Jesu offer.

Uansett hører ikke dette hjemme i en rubrikk, men i undervisning og veiledning knyttet til rollen som liturg og utvikling av eget praktisk-teologisk ståsted. Vår kirke rommer alle disse teologiske synspunktene.

Denne rubrikken er først og fremst ment for den situasjonen hvor liturgen står vendt mot menigheten, og ikke står vendt mot øst under innstiftelsesordene. Da styrker rubrikken *menighetens* fokus på elementene brød og vin. At liturgen gir hjelp til å oppfatte dette ved nettopp å fokusere på brødet og vinen, kan være naturlig for en luthersk kirke, som tror at brødet og vinen som deles ut er Jesu legeme og blod. I tillegg rommer nattverden mange andre motiver, men akkurat under innstiftelsesordene bør det være et fokus på brødet og vinen.

Dette anliggendet anses imidlertid tilstrekkelig ivaretatt ved rubrikken til Innstiftelsesordene: «Mens ordene messes eller fremsies, eller etter hver del av innstiftelsesordene, løfter liturgen først brødet, deretter vinen.»

Noen høringsinstanser foreslår også at 1977-utgaven av Fadervår tas ut av liturgiteksten, men henvises til i en rubrikk, slik det er med 1920-utgaven av Fadervår.

Dette foreslås tatt til følge.

(Nytt) 22, Nattverdmåltidet

Brødsbrytelse er i høringsforslaget flyttet fram foran leddet *Fredshilsen*. Slik er plasseringen i den nye svenske liturgien, men dette er ikke den vanlige plasseringen av brødsbrytelsen. Brødsbrytelsen er naturlig nok nær forbundet med leddet Du Guds lam (Agnus Dei), som opprinnelig ble sunget under brødsbrytelsen. *Sokneprest Kjetil Kringlebotten* mener derfor:

Det er ikkje bra at ein byttar om på brødsbrytinga og fredshelsinga.[...] Denne endringa har ingen historisk eller økumenisk grunngeving og bør gjerast om. Brødsbrytinga bør, slik praksis er i så og seie alle andre kyrkjesamfunn, plasserast anten *samstundes med* eller *etter Agnus Dei*.

Det foreslås at leddet Brødsbrytelse flyttes tilbake etter Fredshilsenen, umiddelbart før Du Guds lam.

Nemnd for gudstjenesteliv foreslo å ta bort henvisningen til vinen i leddet brødsbrytelse, men Kirkerådet tok dette inn igjen («Vinen som vi drikker, gir oss del i Kristi blod.») og tok ut den setning som NFG foreslo: «Fordi det er ett brød, er vi alle én kropp.» *Det teologiske menighetsfakultet* mener at denne siste formuleringen som gjelder brødet «er å foretrekke [...] ikke minst fordi denne formuleringen får frem nattverdens fellesskapsdimensjon». *Fagforbundet teOLOgene* mener «de er positivt at brødsbrytelsen er valgfritt, men man bør kunne velge mellom foreslått formulering eller NFG sitt forslag.»

Ufung uttaler

Vi er enige med Nemnd for gudstjenesteliv i at brødsbrytelsesordene bør handle om brødet. Kirkerådets begrunnelse om at vi spiser og drikker er irrelevant, fordi formuleringen ikke handler om «brødet som vi spiser», men «brødet som vi bryter.»

Dette synes å være et godt og klargjørende poeng.

Det foreslås at ordlyden i dette valgfrie leddet endres til: «Brødet som vi bryter, gir oss del i Kristi kropp. Fordi det er ett brød, er vi alle én kropp».

Ett av høringssspørsmålene som mange har kommentert, gjelder valg av ord i nattverdliturgien, først og fremst «legeme eller kropp» og «kalk eller beger». Høringsforslaget anbefalte at «kalk» byttes ut med «beger». Selv om enkelte foretrekker «kalk» bl a av poetiske grunner, er det stor oppslutning om å bruke ordet «beger», fordi «kalk» ikke lenger blir forstått i denne betydning.

Det foreslås at «beger» gjennomføres i ordningen og at «kalk» går ut. Det er da også naturlig å omtale særkalker simpelthen som *særbegre* eller *kommunionsbegre*.

Det er også størst oppslutning om å bruke «kropp» fremfor «legeme», men her er synspunktene mer delt. Flere fremhever at ordet «legeme/lekam» fortsatt brukes i dagligtale om menneskekroppen. Det er ikke bare et høytidelig og religiøst ord. Og selv om det ofte brukes om døde legemer, kan det være på sin plass, da det er «den korsfestede og oppstandne» vi mottar i nattverden. På den måten kan en videreføre NFGs forslag om å gå mer i retning av å si *kropp*, uten å utelate ordet *legeme* helt. Noen høringsinstanser finner dette inkonsekvent (bl a *Nord-Hålogaland biskop/bispedømmeråd*), men det kan likevel være en god løsning. Også *Kufo* mener at både kropp og legeme kan brukes, men foretrekker beger framfor kalk. *Borg biskop* ønsker å beholde både begrepet «legeme» og «kalk» i nattverdliturgien.

Det kan være grunn til å følge høringsforslaget i å gå mer i retning av ordet kropp, men likevel gi mulighet til å si legeme i enkelte sammenhenger.

Utdelingsordene er sentrale i denne sammenheng. I 2011-ordningen er det to alternative utdelingsord:

Dette er Jesu legeme./Dette er Jesu blod.

Og

Kristi kropp, gitt for deg./Kristi blod, utøst for deg.

I *høringsforslaget* er det også innført et nytt, tredje alternativ:

Dette er Jesu kropp./Dette er Jesu blod.

Preses

anser at det kan være hensiktsmessig med én, felles formulering av utdelingsordene i Den norske kirke, i særdeleshet i hovedgudstjenesten, og mener det ikke er nødvendig med flere alternativer. Det vil gi en opplevelse av enhet at selve utdelingsordene er like i alle hovedgudstjenester; vissheten om at de samme ordene brukes overalt kan bidra til å styrke fellesskapsopplevelsen i nattverdsmåltidet og minne om at måltidet deles med hele kirken. Av de tre foreslåtte utdelingsordene foretrekker preses: «Dette er Jesu kropp» og «Dette er Jesu blod».

Nord-Hålogaland biskop/bispedømmeråd mener

det bør ikke være mer enn to alternativer for utdelingsord, og vi mener da at de to første foreslåtte alternativene er best, da de får frem realpresensen tydeligst. Dette betyr at «Kristi kropp, gitt for deg» og «Kristi blod, utøst for deg» foreslås tatt ut av disse høringsinstansene.

Bjergvin biskop foreslår også å redusere utdelingsordene, men foreslår en annen formulering:

Det bør være felles utdelingsord ved alle gudstjenester, og disse bør være: «Kristi kropp, gitt for deg» «Kristi blod, utøst for deg.» Disse formuleringane er meir evangeliske enn dei kortare variantane ved at dei framhev nattverden sin karakter av nådemiddel og sakramental gåve.

Prestene i Indre Troms prosti mener «det er fint at både legeme og kropp kan brukes som utdelingsord.» *Ris menighet* (Oslo bispedømme) «ser ingen utfordringer i forhold til å ha de tre alternativene til utdelingsord og foreslår et fjerde alternativ: «Kristi legeme, gitt for deg» Kristi blod utøst for deg» og mener at valget mellom alternativene bør «avgjøres av presten som forretter nattverdsliturgien».

Østsinni menighet (Hamar bispedømme) mener at «kropp i denne sammenheng vil bli opplevd som en forflatning av språket». Også *Vegusdal sokneråd* (Agder og Telemark bispedømme) mener at «legeme klinger bra og er naturlig for mange.»

Økumenisk sett er det imidlertid et gjennomgående trekk å si «Kristi...» i stedet for «Jesu...» om nattverden, noe som også var vanlig i oldkirken. I sin latinske messe

(*Formula Missae*) videreførte Luther den innarbeidede formuleringen: «Vår Herre Jesu Kristi legeme/blod bevare din sjel», mens han i den tyske messen (*Deutsche Messe*) ikke brukte noe utdelingsord. I den dansk-norske tradisjonen ble det ut fra de nattverdteologiske stridighetene i 1646 innført følgende utdelingsord: «Dette er Jesu sande legeme/sande blod.», mens ordet «sande» ble tatt ut i 1914/1920.

Den svenske kirke har bare ett utdelingsord, og det er:
«Kristi kropp, för dig utgiven. Kristi blod, för dig utgjutet».
Ved intinksjon kombineres disse til: «Kristi kropp och blod, för dig utgivna.»

Ettersom vi i nattverden sier «den *korsfestede og oppstandne* Jesus Kristus har nå gitt oss sitt hellige legeme og blod», ville det være naturlig å si «Kristi..» eller «Jesu Kristi..» i stedet for «Jesu.... Og når vi nå bruker ordet «kropp», kan det være både innholdsmessige og språklige grunner til heller å si «Kristi kropp» enn «Jesu kropp». For noen assosieres formuleringen «Jesu kropp» sterkere med *mannspersonen* Jesus, enn formuleringen «Kristi kropp» og «Jesu legeme».

Siden mange foretrekker «legeme» og det økumeniske tilsier «Kristi», mens vår tradisjon gjør at det kan være naturlig å si «Jesu», kan løsningen være å fastholde kun de to alternativene som finnes i 2011-ordningen, altså:

Det foreslås:

Kristi kropp, gitt for deg./Kristi blod, utøst for deg.
og
Dette er Jesu legeme./Dette er Jesu blod.

For å styrke ordet «kropp» framfor «legeme» kan det være en mulighet å endre erklæringsordet etter måltidet fra «sitt hellige legeme og blod» til:

«Den korsfestede og oppstandne Jesus Kristus har nå gitt oss *sin kropp og sitt blod*, som han gav til soning for alle våre synder. Han styrke oss og.....».

Dette kan være et enklere og kanskje bedre alternativ enn «har nå gitt oss *sin hellige kropp og sitt dyrebare blod*», som er foreslått i høringen (*Stavangerbispedømmeråd og Stavanger biskop.*)

Menighetsfakultetet foreslår å ta bort muligheten for at *liturgen* kan si det som primært menigheten skal si i erklæringsordet, slik at det blir lik praksis i menighetene: «Han styrke oss og holde oss oppe i en sann tro til det evige liv». Imidlertid kan det finnes situasjoner hvor dette ikke vil fungere, men ved å sette (eller L) *i parentes*, kan det bli tydeliggjort at dette normalt er menighetens svar. Dette styrkes nå ved at menigheten også skal svare «Amen» etter liturgens ord «Fred være med dere.»

Det foreslås at dette markeres med å sette (eller L) i parentes.

I enkelte høringssvar fra prester og menigheter ønskes det å ta inn som alternativt erklæringsord en formulering som finnes i den nye svenske liturgien, og som NFG foreslo. Imidlertid støtter ingen av de ordinære høringsinstansene dette alternativet, og flere taler for å ha kun dette ene erklæringsordet.

Det foreslås derfor å beholde kun det ene, felles erklæringsordet etter nattverdutdelingen som er foreslått.

De tre forslagene til *velsignelsesord* for dem som ikke mottar nattverd, er i høringsforslaget redusert til ett. Men det står fortsatt at «liturgen kan si dette eller lignende». Med en slik rubrikk, er det ikke naturlig å skrive inn mange alternativer. Flere høringsinstanser viser også til andre formuleringer som de bruker i slike situasjoner, hvor det bl a henvises til dåpen.

Det foreslås derfor at forslaget følges på dette punkt.

Flere høringsinstanser mener at formuleringen «Barn og andre som kommer fram» kan gi inntrykk av at barn ikke er velkomne til nattverd, og foreslår endring til: «De som kommer fram og som viser at de ikke skal motta nattverden..» (bl a *Hamar bispedømmeråd* og *Hamar biskop*).

Dette foreslås tatt til følge.

Til utdelingsmåten

Høringsinstansene ble bedt om å kommentere deres erfaringer med ulike måter for utdeling av nattverd. Intinksjon er blitt stadig mer utbredt, samtidig som flere ser det som et ideal å tilby, i samme gudstjeneste, både intinksjon stående og å dele ut brød og vin i *særbegre* (!) mens kommunikantene kneler ved alterringen. Andre er skeptiske til at dette skjer i samme gudstjeneste, da det kan bli et a-lag og et b-lag. Mange varierer mellom å ha intinksjon ved familiegudstjenester og knefall ved alterringen med bruk av særbegre på høymesser. Det er svært få som bruker den anbefalte formen for stående utdeling hvor man får vinen i særbegre og både spiser brødet og drikker vinen.

Kirkelig Utdanningssenter Nord skriver:

Når det gjelder særkalker, intinksjon og fellesskap, så er det ikke nødvendigvis slik at særkalkene bevarer lutherske prinsipper bedre enn intinksjonen.

Egentlig tvert om, fordi særkalkene skaper et problem i forhold til hvordan man skal kvitte seg med det som blir til overs på verdig vis. Realpresensen i nattverden var viktig og for Luther, og måten man behandler vinrestene på er en viktig sak for luthersk nattverdspraksis.

Flere tar til orde for at intinksjon bør ha full legitimitet.

Presteforeningen mener rubrikken om stående nattverd bør justeres i samsvar med et som har blitt rådende praksis, slik at stående nattverd med intinksjon ikke framstår som unntak fra normalen. Åpningen for flere utdelingsmåter

ivaretar behovet for ulike gudstjenesteuttrykk og rom for variasjon ut fra kontekstuelle forhold.

Det foreslås at Alminnelige bestemmelser punkt 35 vurderes på ny.

(Nytt) punkt 23 Måltidets avslutning

Møre bispedømmeråd og Møre biskop har innvendinger mot at alteret ryddes før takkebønnen bes, og «ønsker å halde fast på gjeldende ordning, der alteret vert rydda og beger og disk vert dekket etter takkebøna.» Andre synes ikke å ha innvendinger mot dette.

Det foreslås derfor at plasseringen av rubrikken i høringsforslaget fastholdes.

Begrunnelsen for at Nemnd for gudstjenesteliv ønsket å flytte denne rubrikken fram, er å synliggjøre både dekkingen av nattverdbordet og avdekkingen av det.

Norges musikkhøgskole påpeker at «takkekollekten for nattverden bør fortsatt kunne messes, jf. Gudstjenesteboken 1992.» Ettersom menigheten i tre av de fire alternative takkebønnene fremsier siste bønneledd, er det ikke naturlig at liturgen messer. I det ene forslaget som ikke inkluderer menigheten, er det fortsatt mulighet til at liturgen kan messe takkebønnen.

Noen ønsker å bruke mer dobbelt bestemmelse i liturgiens språk, i tråd med den allmenne språklige utviklingen. Konkret foreslår *Borg biskop* og *Sinsen menighet* (Oslo bispedømme) å endre menighetssvaret i den fjerde alternative takkebønnen ved måltidets avslutning til:

«Hjelp oss å høre det ropet du har hørt, å se den nøden du har sett og å elske vår neste som oss selv.

Det foreslås.

Høringsspørsmål 6: Kommentarer og endringsforslag til nattverdbønnene

Mange uttrykker tilfredshet med de justeringene som er gjort i nattverdbønnene.

Stavanger bispedømmeråd og *Stavanger biskop* mener «nattverdbønnene er godt gjennomarbeidet og lette å slutte seg til».

Menighetsfakultetet mener at

de foreslåtte endringene i nattverdbønnene ser i det store og hele ut til å være vel begrunnet. Vi støtter det generelle grepet med å skille mellom elementepiklese og kommunionsepiklese, slik at elementepiklesen kommer før verba og kommunionsepiklese etter.»

Norges musikkhøgskole gir en kommentar til hvordan bønnenes kirkeårspreg kan styrkes:

Vi slutter oss til forslaget om at alle nattverdbønnene kan kombineres med kirkeårsprefasjonene, både fordi det er viktig å holde på kirkeårsperspektivet,

men også av pedagogiske grunner ved at prefasjonene har en enhetlig utforming og gir dermed en trygg overgang for menigheten til Sanctus.

Den nye *Nattverdbønn G* hilses med glede av mange. Også *Nattverdbønn F* er mange glad for er kommet inn igjen fra Gudstjenesteboken av 1992. *Presteforeningen* og *Diakonforbundet* er enige i at disse to nye bønnene er kommet med, mens *Det teologiske fakultet* mener det grunn til å redusere antallet nattverdbønner og at disse to ikke behøver være med. *Ris menighet* (Oslo bispedømme) er imidlertid «positiv til den store valgfriheten det legges opp til». Andre fremhever at de ulike nattverdbønnene er en berikelse ved reformen.

Til Nattverdbønn A:

Menighetsfakultetet foreslår en endring i bønnen før Fadervår, hvor bønnen nå handler om Åndens gjerning med brødet og vinen (elementepiklese) og ikke Åndens gjerning med oss (kommunionsepiklese). MF foreslår at i dette tilfellet bør ordene «i tro» utgå av følgende grunn:

Når det nå ikke lenger er en dobbel epiklesebønn (som før), bør «i tro» tas ut, da det kan se ut som om Åndens rolle primært er å skape tro, ikke formidle Kristi realpresens i elementene. Denne formuleringen ga mening når bønnen også var kommunionsepiklese, men ikke på samme måten nå. Tilsvarende kan man også diskutere preposisjonsleddet «for oss» i nattverdbønn B i forhold til realpresenstanken.

Det foreslås at ordene «i tro» i nattverdbønn A tas ut.

Det andre stedet som er kommentert er endringen fra «du» til «han» i siste bønneledd i nattverdbønn A. Opprinnelig var bønn A (i 1977) rettet til Kristus, og da var det naturlig å si «lær oss å elske hverandre som du har elsket oss». I 2011-ordningen er bønnen rettet til Faderen, men ordet du ble beholdt». Da ble det Faderen som ble tiltalt med «du». Grunnen til at høringsforslaget endret til «han», var å vise til Kristus, ettersom ordene åpenbart henspiller på Jesu ord i Joh 13,34: «Et nytt bud gir jeg dere: Dere skal elske hverandre. Som jeg har elsket dere, skal dere elske hverandre.»

Det foreslås at ordet *han* beholdes. Alternativet er å gjenta ordet «Kristus», men det skulle ikke være nødvendig, selv om det også er foreslått i høringen.

Til Nattverdbønn B:

Denne bønnen bygger på den gamle nattverdbønnen fra 200-tallet som kalles Hippolyts bønn. Mange kirkesamfunn har med en variant av denne, men gjerne i forkortet form. Nemnd for gudstjenesteliv ønsket at 2011-utgaven av bønnen skulle ta inn flere uttrykk fra originalbønnen, altså gjenspeile «mer av Hippolyt». Uttrykket «din elskede Sønn» ble derfor tatt inn, og uttrykket om Kristus: «din tjener», som henspiller på Jesajabokens profeti om Herrens lidende tjener, ble tatt inn. Det betød også at 2011-formuleringen «ble han menneske som oss» - et for upresist uttrykk som Hippolyt neppe ville brukt, da Kristus var uten synd – ble endret til «ble han

menneske av kjøtt og blod», som også treffer bedre Hippolyts mening. Uttrykket i 2011-ordningen «åpenbarte for oss *legemets* oppstandelse» er også endret til en formulering som bedre svarer til Hippolyts ord: «åpenbarte oppstandelsen fra de døde».

Også referansen i den avsluttende bønnen til «din hellige kirke» er sentral i Hippolyts bønn.

Kantor Jørn Fevang (Tunsberg bispedømme) støtter ikke disse endringene av bønnen fra 2011 «fordi vi der har god musikk som mange har lært seg. Endringene oppleves som så lite viktige at de kan droppes.». Et svar til dette er at Kirkerådet er klar over at denne bønnen er tonesatt, men ønsker at musikken justeres i tråd med de endringene Kirkemøtet vedtar i 2019.

Bjergvin bispedømmeråd støtter «at nattverdbøn B vert utvida».

Det foreslås ingen endringer i forslaget til Nattverdbønn B – annet enn at det avsluttende Amen tas ut, slik *Norges Kirkesangforbund* påpeker.

Til Nattverdbønn C:

Her er det ikke foreslått noen endringer.

Til Nattverdbønn D:

Her påpeker flere høringsinstanser at uttrykket «La din hellige Ånd komme over disse gaver og over oss» ikke er god (*MF* m fl). Dette var også en «trykkfeil» i forslaget. *Sjømannskirken* foreslår å gjennomføre den delte plasseringen av de to formene for epiklese også her, ved å innføre kommunionsepiklese i siste bønnen før Fadervår, slik: «Hellige Gud, fyll oss med din Ånd, gi oss brennede hjerter, så...». Også *Domkirkens menighet i Tønsberg* foreslår dette.

Nidaros bispedømmeråd og *Nidaros biskop* ønsker at også flere av nattverdbønnene skal inneholde dobbel epiklese.

Det foreslås ut fra dette å endre to steder i bønnen, til disse formuleringene: «La din hellige Ånd komme over brødet og vinen [...], så våre øyne åpnes..» - og «Hellige Gud, fyll oss med din Ånd, gi oss brennede hjerter, så...».

Til Nattverdbønn E:

Kufo mener at denne bønnen er lite tilpasset barn og unge, og at både denne og bønn G, ikke er korte nok. Flere høringsinstanser ønsker ikke endringen fra «der du samler oss som din store familie» til «der du samler oss som dine venner» (*Presteforeningen, Møre bispedømmeråd* og *Møre biskop* m fl).

Agder og Telemark bispedømmeråd og *Agder og Telemark biskop* mener:

Det skurrer å bruke uttrykket «dine venner» i en bønn med tiltaleformen «Hellige Gud». Vi vil derfor holde på den gamle formuleringen «din store

familie». Disse ordene korresponderer også med det vanlige uttrykket «Guds barn».

Det foreslås å beholde metaforen «din store familie». Det samsvarer også bedre med andre formuleringer i bønnen («som en kjærlig mor samler barna sine om seg» og «Sammen med alle dine barn ber vi den bønn som din Sønn har lært oss».

Samisk kirkeråd gir følgende utførlige kommentar til denne bønnen:

Under «Hellig Gud» etter Sanctus savnes «allmektig» som i Allmektige, hellige Gud, dette kan være å ta bort for mye. Generelt anmerkes det om attributtet «allmektig»: Det kan være uheldig å ta bort «allmektig» i så stor grad som nå. Dette attributtet virker nærmest «tilfeldig forekommende (i gloria, trosbekjennelsen, forbønn 2 og i prefasjonene). Etter som dette «gudsattributtet» er et kjernebegrep i de tre økumeniske bekjennelser (1.art) i liturgihistorien og i kirkens ikonkunst (motivet Kyrios pantokrator) bør det også være værende i vår hovedliturgi – også i gudstjenester der prefasjonsbønnene ikke brukes. Dette ordet bør brukes oftere og tydeligere både i liturgiens «gudstiltale» og når vi omtaler vår Gud for menigheten.

Dette er en viktig påminnelse. Det er kun i Nattverdbønn F vi finner uttrykket: «Evide, allmektige Gud». Men det må tilføyes at både bønn A, C, D, E, F og G kan innledes med kirkeårsprefasjon, som alltid anvender uttrykket «Allmektige Gud, evige Far». Også i nattverdbønn E uttrykkes selve *saken* på en fin måte i den innledende setningen: «Vi takker deg, gode Gud, *du som holder himmel og jord i dine hender*». Kanskje burde dette uttrykket anvendes oftere i våre bønner?

Til Nattverdbønn F:

Samisk kirkeråd gjør oppmerksom på at i denne bønnen skal ordet «kalken» endres til «begeret» i setningen etter Innstiftelsesordene. *Oslo bispedømmeråd* og *Oslo biskop* peker på at «komme i hu» er en gammelmødig uttrykksform. «Huske» er neppe å anbefale, kanskje kan «minnes» eller «påminnes».

Det anbefales likevel å beholde «komme i hu».

Til Nattverdbønn G:

Mange uttrykker glede over denne korte, men innholdsrike nattverdbønne.

Bjergvin bispedømmeråd ønsker at en henvisning til dåpen tas inn i denne bønne, slik som nattverdbønn E har, men er glad for at denne erstatter det tidligere korte alternativet, som er tatt bort. *Hamar bispedømmeråd* og *Hamar biskop* foreslår å ta bort ordene «med det gode» i første bønneledd, da det er unødvendig å si. Imidlertid er dette en referanse til Salme 104, vers 28, hvor det i den nye bibeloversettelsen står: «de blir mett med det gode».

Det foreslås å beholde disse poetiske ordene.

Møre bispedømmeråd og *Møre biskop* er også glad for denne bønne til bruk i lange gudstjenester, men «vi meiner også at ein må vere klar over at i mange kyrkjelydar som har få gudstenester, men mykje som skal inn i dei få gudstenesten ein har, kan denne ordninga stå i fare for å bli ei normalordning.» *Nidaros bispedømmeråd* og *Nidaros biskop* mener at hvis nattverdbønn G «ender opp som normalordning, vil den være for kort.»

Domkirkens menighet i Tønsberg foreslår å endre «dine gaver» til «disse gaver», da «dine gaver» er i første rekke Jesu legeme og blod som Gud gir oss i måltidet. Riktigere her vil være å si «disse gaver» for å unngå denne misforståelsen.» Det foreslås at «dine gaver» erstattes av «disse gaver».

Høringsspørsmål 7 Justeringer i hoveddel IV. Sendelse (Nytt ledd 24 – 27)

(Nytt) ledd 24 Salme

Til leddet Inngangssalme er det vist til at det er delte meninger om det skal være obligatorisk å stå under Inngangssalme og Utgangssalmen. Det foreslås å fastholde dette.

(Nytt) ledd 25 Velsignelse

Norges Kirkesangforbund foreslår at det i rubrikken før «La oss prise Herren» skal stå: L/ML synger *eller sier*. Tilsvarende rekkefølge ønskes også i rubrikken før «Herren være med dere», altså: *L synger eller sier*.

Dette foreslås tatt til følge.

(Nytt) ledd 26 Utsendelse

Bjergvin bispedømmeråd og *Bjergvin biskop* ønsker ikke å ha utsendelsesord etter velsignelsen:

Gudstenesta er slutt med velsigninga og velsigninga bør prinsipielt vera dei siste orda som lyder. Det er ikkje naudsynt å gjenta ordet fred når det har lydd i velsigninga, og enno eit kyrkjelydssvar som skal gjennomførast på slutten vil ta merksemd frå velsigninga. Ein kan likevel, etter eit postludium,bruka det tradisjonelle «Gå i fred, ten Herren med glede» når liturgen sjølv går frå koret.

Ettersom dette er et kan-ledd, utelukker det ikke at høringsforslaget kan videreføres.

Norges kirkesangforbund mener at utsendelsesordene alltid skal sies før postludiet (jf. rubrikken). Det foreslås å beholde fleksibiliteten her og ikke endre rubrikken.

Det norske diakonforbund mener at når en diakon medvirker i gudstjenesten, kan denne initiere utsendelsen. Det kan være mer naturlig å ta dette inn i Alminnelige bestemmelser eller i veiledningen, ettersom ingen yrkesgruppe er nevnt i selve ordningen.

Det foreslås ikke tatt inn i ordningen, men i en veiledning.

MFO foreslår et nytt alternativ til utsendelsesord, som brukes i flere menigheter: «Gå i fred. Lev i Guds nåde.»

Dette foreslås ikke videreført.

Møre bispedømmeråd og *Møre biskop* foreslår at Joh 20,21 tas inn som et utsendelsesord. Det foreslås.

(Nytt) ledd 27 Postludium/Utgangsprosesjon

Oslo bispedømmeråd og *Oslo biskop* foreslår å ta ut det som står i rubrikken, med unntak av de to første linjene.

Møre bispedømmeråd og *Møre biskop* foreslår å supplere det diakonale oppdraget med det misjonale, slik: «Ein kan følgja opp oppdraget ved utsendinga med fellesskapssamling, soknebud, anna besøksteneste og andre diakonale eller misjonale handlingar.»

Det foreslås å ta med det misjonale i denne rubrikken.